

บทที่ ๒

พัฒนาการอหิงสธรรมในพระพุทธศาสนา

คำสอนเรื่อง “อหิงสา” หรือ “อหิงสธรรม” มีปรากฏมานานนับตั้งแต่มีบันทึกเอกสารทางศาสนาโดยเฉพาะทางฝ่ายตะวันออก และได้มีพัฒนาการความหมายและการใช้มาโดยลำดับ ในบทนี้จะได้กล่าวถึงพัฒนาการของคำสอนอหิงสธรรมตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลจนถึงยุคปัจจุบันโดยสังเขป

๒.๑ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมในสมัยก่อนพุทธกาล

ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้นประชาชนได้มีหลักในการยึดปฏิบัติหรือมีศาสนา ลัทธิ ความเชื่ออยู่ก่อนแล้ว นั่นคือคัมภีร์พระเวท หรือ ฤคเวท (The Rig Veda) คัมภีร์ฤคเวทนี้จัดเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดในโลก และได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาของชาวอารยันเดิม^๑ หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า “คัมภีร์เหล่านี้ถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ และถือเป็นสมบัติส่วนตัวของพราหมณ์ ซึ่งมอบให้แก่ครอบครัวหรือผู้สืบเชื้อสายเท่านั้น จึงไม่มีคัมภีร์กลางหรือถาวรเหมือนพระไตรปิฎก ไม่มีการสังคายนาเหมือนพระไตรปิฎก จึงไม่มีการรวบรวมเป็นหลักฐานชัดเจน คัมภีร์พระเวท มีก่อนพุทธศาสนา ๑,๐๐๐ ปี บางท่านว่า ๒,๐๐๐ หรือ ๒,๕๐๐ ปี แต่เจมส์ เอส. เมสตัน (James S. Meston)^๒ ยืนยันว่า เพิ่งรวบรวมขึ้นเมื่อราว ค.ศ. ๑๒๐๐ ปี หรือ พ.ศ. ๑๗๕๐ แต่รวบรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้จริงๆ เมื่อ ๗๐๐ ปีนี้เอง”^๓ ในขณะที่สุชีพ ปุณฺณานุภาพ สรุปเพียงว่ายุคพระเวท (Vedic Period) เกิดขึ้นระหว่าง ๑,๕๐๐ ปี ถึง ๖๐๐ ปี ก่อน ค.ศ. หรือระหว่าง ๙๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช เท่านั้น^๔ โดยไม่ได้กล่าวถึงเรื่องช่วงเวลาของการบันทึกคัมภีร์ นอกจากนี้การถ่ายทอดคัมภีร์ก็เป็นแบบมุขปาฐะหรือปากเปล่า จึงเป็นเรื่องยากที่จะหาความแน่นอนของหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่ปรากฏขึ้นของยุคพระเวท

^๑David Frawley, *Wisdom of the Ancient Seers: Mantras of the Rig Veda*, (Delhi: Jainendra Prakash Jain at Shri Jainendra Press, 1994), pp. 23-25.

^๒อดีตครองผู้ว่าการรัฐที่ปกครองอาณานิคมอินเดีย - ผู้วิจัย

^๓ หลวงวิจิตรวาทการ, *ศาสนาสากัล : เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิ และปรัชญาต่างๆ ทั่วโลก เล่ม ๑*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุล ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๓), หน้า ๒๑๗-๒๑๙.

^๔ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, *ประวัติศาสตร์ศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖๒.

คำว่า “เวทะ” หรือ “เวท” แปลว่า “ความรู้” หมายถึงความรู้ที่มีได้ขีดเขียนไว้ เป็นของทิพย์ออกมาจากพระพรหม เป็นของเกิดขึ้นเอง^๕ โดยมีพวงฤๅษีคือพระวสิษฐ์พระวิศวามิตร เป็นต้นสดับมา เรียกว่า ศรุตี แปลว่าได้ยินจากพระพรหม^๖ บางท่านว่าเมื่อมีการบันทึกคัมภีร์ ฤๅษีवासเป็นผู้เขียนคัมภีร์พระเวทเป็นคนแรก และเขียนกันต่อมาอีกในหลายยุคหลายสมัย^๗

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้สรุปว่า จริยศาสตร์ในคัมภีร์ฤๅษีเวท ใช้สำหรับสอนพระมหากษัตริย์ ให้ปฏิบัติชอบต่อประชาชนผู้อยู่ในปกครองอย่างพินิจ จึงควรอยู่ร่วมกับประชาชนอย่างอ่อนโยนต่อเขา *อย่าเบียดเบียนเขา* จึงเป็นเพื่อนของประชาชน เข้ากันกับประชาชนได้ในการบำเพ็ญกิจทางศาสนาคือการบูชาัญญ จงพูดกับประชาชนด้วยดี (๑: ๑๗๐)^๘

จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์พระเวทยุคต้นนี้ ได้กล่าวถึงความไม่เบียดเบียนกันไว้อย่างกว้างๆ คือการไม่ทำร้าย (harmed)^๙ ปรากฏอยู่แล้ว และบุคคลควรปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความรักความเมตตา ความรักที่มีต่อเพื่อนมนุษย์มาจากความรักที่พระเจ้าทรงมอบให้กับเรา เราจึงควรส่งมอบความรักของเราให้ผู้อื่นด้วย

เนื่องจากการกล่าวถึงเรื่องการไม่เบียดเบียนเป็นไปลักษณะกว้างๆ ดังกล่าวแล้ว จึงขอพิจารณาเรื่องการบูชาัญญเป็นองค์ประกอบ ในสมัยพระเวทนี้มีการบูชาัญญเพื่อให้พระเจ้าพอใจ แต่การบูชาัญญสมัยนี้ จะเป็นการใช้เฉพาะพวกเครื่องหอม ดอกไม้ หรือ เนยใส เครื่องสังเวद्यบูชาไฟเท่านั้น ไม่มีการบูชาัญญด้วยสัตว์ ไม่มีการฆ่าหรือเอาชีวิตสัตว์ใดๆ มาบูชาเทพเจ้า สมภาร พรหมทากล่าวว่าัญญมีจุดประสงค์จะให้มนุษย์ระลึกถึงคุณของธรรมชาติอันเป็นการปลุกสำนึกที่ดีงามตามหลักศาสนา^{๑๐} โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคพระเวทนั้นยังจัดเป็นยุคเกษตรกรรม ความผูกพันกับ

^๕ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑.

^๖ พระยาอนุนามราชธน, *ลัทธิของเพื่อน*, จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๑๐๐ ปี พระยาอนุนามราชธน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๓), หน้า ๔๒.

^๗ พระญาณวโรดม, *ศาสนาต่างๆ*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

^๘ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, หน้า ๑๐๑.

^๙ Ralph T.H. Griffith, translator, “The Rig Veda”, (July 30, 2010), <<http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rvi01.htm>>.

^{๑๐} สมภาร พรหมทา แปลและเรียบเรียง, *ภควัตติดา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน)*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๒.

ธรรมชาติมีอย่างแนบแน่น การทำไร่ไถนาล้วนต้องอาศัยธรรมชาติในการเอื้ออำนวยเรื่องการเพาะปลูก (คัมภีร์พระเวทหลักๆ คือการสวดอ้อนวอนพระเจ้าที่มาจากธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ) ความไม่เบียดเบียนกันในยุคนี้จึงน่าจะเป็นจริยธรรมพื้นฐานในการทำให้สังคมดำรงอยู่ด้วยกันอย่างปรกติสุข

ศาสนาพระเวทมีวิวัฒนาการต่อมาจนเกิดมีแนวคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้าผู้สร้างโลก และได้เปลี่ยนมาเรียกว่าศาสนาพราหมณ์^{๑๑} เพราะพราหมณ์เป็นผู้ที่ใกล้ชิดพระเจ้ามากที่สุด พราหมณ์จึงเป็นผู้มีอิทธิพลสูงสุดในยุคนั้น การบูชาเทพเจ้าในยุคนี้นี้จึงเป็นยุคที่ต้องเอาอกเอาใจเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองมากขึ้น การบูชาัญญก็สลับซับซ้อนและมีรายละเอียดในพิธีกรรมมากขึ้น การบูชาัญญมีสัตว์ เช่น ม้า โค แพะ เป็นต้น เพื่อให้พระผู้เป็นเจ้าพอใจ การฆ่าสัตว์เพื่อเช่นสังเวชนี ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการใช้ความพยายามมากขึ้นหรือเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากขึ้นเพราะอาจจะขัดกับความรู้สึกเดิมของมนุษย์ที่ไม่ได้มีความจำเป็นที่ต้องเอาชีวิตใคร การฆ่าสัตว์จึงเป็นการกระทำที่น่าจะทำให้พระผู้เป็นเจ้าเห็นความพยายามและความตั้งใจ และจะได้อำนวยพรให้ได้ตามสิ่งที่ปรารถนา เมื่อพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้น การเผยแผ่ศาสนาเป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ศาสนาพราหมณ์เริ่มค่อยๆ เสื่อมลง โดยเฉพาะเมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงแก้ไขข้อขัดแย้งเรื่องการบูชาัญญด้วยสิ่งมีชีวิตเป็นการทำบาป^{๑๒} ศาสนาพราหมณ์จึงมีการปรับปรุง พัฒนาต่อมาเป็นศาสนาฮินดูในยุคหลังพุทธกาล และได้มีการเลิกพิธีบูชาัญญด้วยสัตว์ต่างๆ

หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีจุดมุ่งหมายเพื่อการหลุดพ้น หรือ โมกษะ คือไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก หรือมีสภาพไปกลมกลืนรวมอยู่กับปรมาตมัน เป็นคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัตหรือชุดของคัมภีร์พระเวทชุดสุดท้ายที่เรียกว่า “เวทนตะ” ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูธรรมะมีสี่ประการ คือ

๑. วรรณาศรม หรือวรรณะธรรม บัญญัติเรื่องวรรณะ
๒. อาศรมธรรม มีสี่ประการ แบ่งชีวิตมนุษย์ออกเป็น ๔ ขั้นตอน หรือหน้าที่ในแต่ละช่วงอายุ
๓. สามานยธรรม คือผู้ที่ เป็นมนุษย์ต้องปฏิบัติไม่ว่าวรรณะใดหรืออาศรมใด เรียกอีกอย่างว่ามนุษย์ธรรม

^{๑๑} คำว่า พราหมณ์ เป็นภาษาสันสกฤต ต่อมาเรียกว่า พราหมณ์ หรือคำว่า ฟลามิน (flamen) ในภาษาละติน แปลว่า ผู้กระทำการในลัทธิ และกลายเป็นผู้มีความรู้ในวิชาอ้อนวอนและพิธีบูชาเทวะของชาติอารยัน จากพระยาอนุমানราชธน, **ลัทธิของเพื่อน**, หน้า ๓๙.

^{๑๒} ที.ลี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

๔. สาธนธรรม การปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญประโยชน์และไม่ต้องการรับผลประโยชน์แต่ประการใด แบ่งเป็น กรรมโยค หรือการทำความดี ชฎาณโยค แปลว่าความรู้ความเห็น ความชอบ หรือความรู้อันบริสุทธิ์ที่ไม่ได้สร้างความทุกข์ทรมานให้แก่บรรดาชีวิตทั้งหลาย ประกอบด้วยหลักธรรม ๘ ประการ คือ ยม นิยม อาสน พรารยา มา ปรตยาหาร ธาธนา ธยาน และสมาธิ ในหัวข้อ ยม แบ่งออกเป็น ๑๐ อย่าง มีอหิงสาปรากฏในข้อที่ ๗ คือ ความไม่เบียดเบียน ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ฆ่ามนุษย์ตลอดจนกระทั่งไม่ให้ความทุกข์เวทนาแก่บรรดาชีวิตทั้งปวง^{๑๓}

จะเห็นได้ว่า อหิงสาเป็นหลักธรรมที่ต้องประพฤติปฏิบัติมาปรากฏในศาสนาฮินดูยุคหลังซึ่งนำเกิดหลังพุทธกาลคือหลังจากที่ได้มีการปรับปรุงจากศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาฮินดู ซึ่งเมื่อย้อนกลับไปในสมัยพระเวทยุคต้น จะพบว่าอหิงสาได้กลับมาปรากฏอย่างชัดเจนอีกครั้งในศาสนาฮินดู และได้มีความหมายสอดคล้องกับคำสอนในยุคต้นหรือในยุคพระเวท

ในมหาภารตมหาภารตะ^{๑๔} พระกฤษณะอธิบายให้อรชุนฟังว่า พระเป็นเจ้าทรงสร้างหลักธรรมขึ้นมาเพื่อสวัสดิภาพของสิ่งถูกสร้างทั้งปวง อหิงสธรรมคือธรรมะ อาศัยธรรมะ สิ่งถูกสร้างจึงเชื่อได้รับการคุ้มครองปกป้องโดยพระองค์^{๑๕}

จะเห็นได้ว่าหลังยุคพุทธกาลเพียงเล็กน้อย ศาสนาพราหมณ์เริ่มมีการปรับปรุงและเริ่มบัญญัติหลักธรรมที่สำคัญคืออหิงสธรรมไว้ในยุคนี้เป็นอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว

นอกจากนี้ ในบทเพลงแห่งองค์ภควัน หรือที่เรียกว่า คัมภีร์ภควัทคีตาอันเป็นส่วนหนึ่งในมหาภารตมหาภารตะ^{๑๖} บทที่ ๑๐ พระกฤษณะกล่าวกับอรชุนว่า “...พุทธิอันได้แก่ปัญญาความ

^{๑๓} บัณฑิต วิทยาธรรสกุล, “หลักธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”, พระราชครูวามเทพมุนี เรียบเรียง, **วิถีพราหมณ์ในสังคมไทย**, โครงการวัฒนธรรมสัญจร ครั้งที่ ๑ เอกสารประกอบการเสวนาและทัศนศึกษา, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑-๔๒.

^{๑๔} มหาภารตมหาภารตะเกิดขึ้นหลังคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์อุปนิษัท ประมาณ ๒๐๐ ปีก่อน ค.ศ. บางท่านกล่าวว่า ๔๐๐ ปีก่อน ค.ศ. ก็มี จึงเกิดในยุคหลังพุทธกาล รจนาโดยฤๅษียาส จาก สุนทร ณ รั้งษ์, **ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ พิพิธวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๓๓, ผู้วิจัยได้ข้อมูลนี้ไว้ในช่วงก่อนพุทธกาลนี้เพราะเรื่องราวตอนนี้เป็นเรื่องของศาสนาฮินดู จะได้มีเนื้อเรื่องต่อเนื่องกัน.

^{๑๕} วิทยา ศักยาภินันท์, **ศาสนาฮินดู**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๑.

^{๑๖} คัมภีร์ภควัทคีตาเป็นคัมภีร์ร้อยกรองที่มีชื่อเสียงที่สุดของอินเดียและมีอิทธิพลต่อชีวิตของชาวอินเดียมากที่สุด.

รอบรู้ หนึ่ง... อหิงสาอันได้แก่ การไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น หนึ่ง,...” ภาวะทั้งหลายเหล่านี้มีอยู่ในสัตว์ทั้งหลายก็เพราะเราทั้งสิ้น^{๑๗}

ในบทที่ ๑๓ พระกฤษณะอธิบายให้อรชุนฟังเรื่องความหมายของชฎาณ อันหมายถึงความรู้แจ้งสภาวะแห่งพรหม อหิงสาคือความไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น^{๑๘} เป็นหนึ่งในคำสอนเพื่อให้เข้าถึงพรหม

และในคัมภีร์ภควัทคีตาอรรถาธิบายที่ ๑๖ ไทวาสุรสัมปทวิภาคโยค (หลักว่าด้วยการจำแนกเทวสมบัติและอสุรสมบัติ) มี ๒๔ โศลก โศลกที่ ๒ กล่าวว่า “อหิงสา สัตย์ ความไม่โกรธ การบริจาค ศานติ การไม่ส่อเสียด ความกรุณาในสรรพสัตว์ ความไม่อ่อนไหวแห่งอินทรีในเมื่อสัมผัสอาหารมณ ความอ่อนโยน ความละเอียด ไม่วอกแวก เป็นผู้เกิดในหมู่เทว”^{๑๙} เป็นคุณสมบัติประจำกาย ใครมีย่อมชื่อว่ามิเทวภาวะในตัว”^{๒๐}

ผู้วิจัยเห็นว่าคัมภีร์ภควัทคีตาและมหาภารตได้กล่าวถึงการไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นหรือหลักอหิงสาเพื่อให้บรรลุถึงพรหมหรือหลุดพ้นคือโมกษะนั้น นอกจากจะแก้ข้อขัดแย้งกับพุทธศาสนาเรื่องการบูชาด้วยสัตว์เป็นบาปดังได้กล่าวข้างต้น และสอดคล้องกับที่สมภารพรมทา สรุปว่า “เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นในช่วงการปฏิรูปคำสอนของลัทธิพราหมณ์ จึงมีการวิพากษ์ความเชื่อเก่าๆ ที่ล้าหลัง เป็นต้นว่าการบูชาด้วยแบบมกายที่จับสัตว์และคนมาสังเวยชีวิตแก่เทพเจ้า”^{๒๑} แล้ว อหิงสายังเป็นหลักปฏิบัติหรือหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตเพราะเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างถูกสร้างขึ้นโดยพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจึงสถิตอยู่ในทุกสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต การทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่นเป็นการทำร้ายต่อพระผู้เป็นเจ้า จึงเป็นบาปหนักและจะไม่สามารถบรรลุถึงโมกษะได้

กล่าวโดยสรุป อหิงสาหรืออหิงสธรรม ได้ปรากฏหลักฐานตั้งแต่ในสมัยพระเวทแต่ได้กล่าวไว้อย่างกว้างๆ ถึงการไม่ควรเบียดเบียนกัน การอ่อนน้อม อ่อนโยนต่อกัน และเมื่อทุกสรรพสิ่งหรือธรรมชาติล้วนเกิดจากพระเจ้าล้วนต้องเคารพซึ่งกันและกัน ไม่ทำลายทำร้ายกัน แต่หลักธรรม

^{๑๗} สมภาร พรมทา แปลและเรียบเรียง, *ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน)*, หน้า ๖๑-๖๒, เราหมายถึงพระกฤษณะหรือพระนารายณ์หรือพระผู้เป็นเจ้าของฮินดูที่นับถือพระนารายณ์ว่าเป็นใหญ่ที่สุดในเทพทั้งหลายและการบูชาพระกฤษณะสามารถเข้าถึงพรหมหรือพรหมมันได้ – ผู้วิจัย.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗-๙๐.

^{๑๙} พระญาณวโรดม, *ศาสนาต่างๆ*, หน้า ๔๘.

^{๒๐} สมภาร พรมทา แปลและเรียบเรียง, *ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน)*, หน้า ๑๐๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า (๑๔).

คำสอนของพราหมณ์ในยุคต่อมาก็ได้เบี่ยงเบนไปโดยเฉพาะเรื่องการพรากชีวิตผู้อื่น การบูชาัญญ ซึ่งผิดจากหลักคำสอนในยุคพระเวท จึงมีการปฏิรูปคำสอนเสียใหม่โดยเฉพาะการถูกกดดันจากคำสอนของพุทธศาสนา อหิงสธรรมจึงได้กลับมาปรากฏเป็นคำสอนในศาสนาฮินดูต่อมา และถือเป็นหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเพื่อให้เกิดการหลุดพ้นหรือกลับไปอยู่กับองค์พรหมมันอีกครั้ง ความเคร่งครัดของศาสนาฮินดูในท้ายที่สุดคือการรับประทานมังสวิรัต

สมภาร พรหมทาได้สรุปว่า “หลักอหิงสามีใจความหลักๆ ว่าศาสนิกในศาสนาฮินดูจะต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำว่าอหิงสาแปลว่าไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น การอยู่ร่วมกันของคนหมู่มาก เป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่ต้องมีการกระทบกระทั่งกัน หลักอหิงสาคือหลักธรรมที่สอนว่า เมื่อมีการกระทบกระทั่งกัน ให้เราทุกฝ่ายหันหน้าเข้าแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้นอย่างสันติ อย่าใช้ความรุนแรงหรือกำลังในการแก้ปัญหา หัวใจของหลักอหิงสาคือการไม่ใช้ความรุนแรง อารมณ์ และกำลังในการแก้ปัญหา หากแต่ใช้ปัญญา ใช้การเจรจาด้วยเหตุผล มนุษย์แม้จะพัฒนาพ้นจากความเป็นสัตว์มากแล้ว แต่เรายังมีสัญชาตญาณบางอย่างแบบสัตว์อยู่ สัญชาตญาณที่ว่านี้ก็เช่นการใช้กำลังเข้าตัดสินปัญหาเพราะยังมีสัญชาตญาณที่ว่ามันอยู่ หลักอหิงสานี้เมื่อพิจารณาในแง่การฝึกตนก็เป็นการฝึกละความโกรธของตนและคำนึงถึงผู้อื่นมากขึ้น คือการรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา”^{๒๒}

สำหรับศาสนาที่เกิดขึ้นก่อนพุทธกาลอีกศาสนาหนึ่งที่สำคัญคือศาสนาเชน โดยมีมหาวิระเป็นศาสดาได้ใช้หลักอหิงสาเป็นหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดหรือขั้นอุกฤษฏ์ ว่าไม่ว่าจะเป็นสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่บนโลกนี้ เช่น คน สัตว์ แมลง ต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา เป็นต้น

จริยศาสตร์ของศาสนาเชน มีปัญญา ๕ ข้อ เรียกว่า อนุพรตหรือศีล ๕ ในพุทธศาสนา คือการละเว้นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม ดังต่อไปนี้

๑. อหิงสา การไม่เบียดเบียนตลอดจนการไม่ทำลายชีวิตทุกชนิด
๒. สัตยะ ความสัตย์ไม่พูดเท็จ
๓. อัสตียะ การไม่ลักขโมย
๔. พรหมจริยะ การประพฤติพรหมจรรย์ (เว้นจากการเสพกาม)
๕. อปริครหะ การไม่ละโมภ ไม่อยากได้สิ่งใดๆ การเว้นจากการดื่มสุราเมรัย

^{๒๒} ปรีชา ช้างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา, **มนุษย์กับศาสนา**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

บางท่านสรุปว่า สามารถย่อลงเหลือเพียง “อหิสา ปรมิ ธัมมะ” “ความไม่เบียดเบียนเป็นธรรมอย่างยิ่ง”^{๒๓}

จะเห็นได้ว่าศาสนาเซนเน้นเรื่องอหิสาอย่างสำคัญที่สุดและถือว่าเป็นหัวใจของศาสนาเลยทีเดียว อหิสาหรืออหิงสธรรมจึงเป็นหลักธรรมที่ปรากฏในทั้งศาสนาเซนและพระเวทในยุคต้น และในศาสนาฮินดู ซึ่งคำสอนนี้มีปรากฏมาก่อนพุทธกาลคือการไม่ทำร้ายผู้อื่นไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม

อหิสา (Ahimsa) จึงมีรากศัพท์เป็นคำสันสกฤตเพราะมีปรากฏครั้งแรกอยู่ในคัมภีร์พระเวท แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ระบุว่า เป็นทั้งคำบาลีและสันสกฤต^{๒๔} เพราะมีปรากฏใช้ทั้งในพระพุทธรศาสนาด้วย อหิสา มาจากคำว่า อหีสา แปลว่า การไม่เบียดเบียน^{๒๕} และตามความหมายทั่วไป หมายถึงการไม่ทำร้าย (Non-injury) สำหรับความหมายอย่างแคบคือ ละเว้นจากการฆ่า (Non-killing) ความหมายอย่างกว้างคือ การไม่ทำอันตรายผู้อื่น หมายถึง การหลุดพ้นจากเจตจำนงที่จะทำลายบุคคลอื่นหรือตั้งใจที่จะทำร้ายสิ่งมีชีวิตอื่นและละเว้นจากการปองร้ายบุคคลอื่นทั้งความคิด คำพูด และกระกระทำ^{๒๖}

๒.๒ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาลโดยเฉพาะช่วงแรกก่อนที่พระพุทธองค์ตรัสรู้เป็นสมเด็จพะสัมมาสัมพุทธเจ้า หลักความเชื่อ ประเพณีและวิถีปฏิบัติ ยังคงเป็นไปตามแบบพราหมณ์หรือยังคงใช้คัมภีร์พระเวทเป็นหลักยึดปฏิบัติ แม้แต่พระองค์ก็ได้ศึกษาไตรเพทจนครบ แต่เห็นว่ายังไม่ใช่อนทางแห่งความหลุดพ้นที่แท้จริง

^{๒๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๙๑-๙๒.

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๔๑.

^{๒๕} พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, รศ. ดร., รวบรวมและเรียบเรียง, พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๗๖.

^{๒๖} Raghavan N. Iyer, The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi, (New York: Oxford University Press, 1973), p.178 อ้างจาก ชวลี ไชยธีระพันธ์, “อหิสาในความคิดของมหาตมะคานธี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๓.

คำว่าอหิงสา บางครั้งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะใช้คำว่า อวิหิงสา^{๒๗} ซึ่งมาจากคำว่า อวิหีสา หรือ อวิเหสา แปลว่า การไม่เบียดเบียน ความกรุณา และมนุษยธรรม^{๒๘} อวิหิงสามีใช้เป็นส่วนใหญ่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งอวิหิงสาและอหิงสาจึงมีความหมายอย่างเดียวกัน คือ การไม่เบียดเบียน การเว้นจากการทำร้าย^{๒๙} ซึ่งใช้ได้ทั้งสองคำ แต่คำว่า อหิงสา จะเป็นคำที่เป็นสากลมากกว่า ส่วนคำว่า อหิงสธรรม บางครั้งก็ใช้อหิงสาธรรมหรืออวิหิงสาธรรม แต่คำว่า อหิงสธรรม^{๓๐} จะมีปรากฏทั่วไปมากกว่าคำอื่น

พระพุทธองค์ได้เห็นความสำคัญของคำสอนเรื่องอหิงสาและไม่ได้ปฏิเสธคำสอนเหล่านี้ แม้จะมีปรากฏในศาสนาอื่นคือในพระเวทและศาสนาเชน พระพุทธองค์ได้บัญญัติคำสอนที่เป็นหลักปฏิบัติเฉพาะในการประพฤติไปสู่ความหลุดพ้นที่เป็นหลักสายกลาง ไม่ให้สุดโต่งเกินไป อย่างเช่นของเชน ที่ปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ในการไม่ทำร้ายหรือไม่เบียดเบียนทุกรูปแบบเช่นการถือผิดเพื่อไล่แมลงหวี่ และรับประทานมังสวิรัต เป็นต้น แต่การปฏิบัติอหิงสาในพุทธศาสนาแม้จะมีหลักการในการไม่ทำร้ายไม่เบียดเบียนเช่นกันแต่ต้องประกอบด้วยปัญญาและดำเนินด้วยทางสายกลางเท่านั้น

อหิงสาหรืออวิหิงสาเป็นธรรมในหมวดปัญญาในมรรคมีองค์ ๘ อยู่ในสัมมาสังกัปปะ หรือ การดำริชอบ แบ่งเป็น ๓ ประการ คือ ความดำริในการออกจากกาม (เนกขัมมสังกัปปะ) ความดำริในการไม่พยาบาท (อพยาบาทสังกัปปะ) และความดำริในการไม่เบียดเบียน (อวิหิงสาสังกัปปะ) หรือเรียกว่า กุศลสังกัปปะ ๓^{๓๑}

^{๒๗} อวิหิงสา จะใช้ในการประพันธ์ฉันท์ คาถาหรือบทสวดต่างๆ เพื่อให้ครบตามฉันทลักษณ์ ๘ คำในภาษาบาลี - ขอขอบคุณ อาจารย์ รัชชี สุทนต์ เปรียญ ๙ ประโยค อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่อนุเคราะห์ช่วยอธิบายคำศัพท์.

^{๒๘} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, รศ. ดร., รวบรวมและเรียบเรียง, **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่**, หน้า ๖๖.

^{๒๙} ราชบัณฑิตสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๑๓๓๙, ๑๓๔๑.

^{๓๐} คำว่า อหิงสาธรรม เป็นคำสมาส ระหว่างคำว่า อหิงสา+ธรรม ที่ใช้เพื่อเน้นว่าอหิงสาเป็นองค์ธรรมเกี่ยวกับศาสนา หรือเป็นหลักธรรมที่มาจากศาสนาเพราะมักปรากฏใช้ทางด้านสังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์และการปกครองเสียส่วนมาก และมีการลดรูปเป็นอหิงสธรรม ซึ่งมักปรากฏในงานแปลที่มาจากคำว่า Nonviolence และใช้กันมากเมื่อมหาตมา คานธีได้ใช้วิธีอหิงสาเป็นหลักธรรมในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องอิสรภาพให้แก่อินเดียด้วยสันติวิธี - ผู้วิจัย

^{๓๑} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

วิสุทธ์ บุญกุล กล่าวว่า “สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความตั้งใจในทางที่ถูกที่ควร ซึ่งมาจากเจตจำนงเสรี (free will) พุทธศาสนาถือว่า คนเรามีเจตจำนงเสรี (free will) ซึ่งอาจกำหนดความเป็นไปในอนาคตของตน”^{๓๒} จะเห็นได้ว่า มนุษย์มีทางเลือกในการที่จะทำอะไรหรือไม่ทำอะไร มนุษย์จึงมีปัญญาและสามารถใช้ปัญญานั้นได้ สัมมาสังกัปปะจึงเป็นธรรมหมวดปัญญาเพราะต้องคิด วิเคราะห์และมีจิตที่มีอิสระในการคิดนั่นเอง

ทั้งกรุณา ทั้งธรรมที่เป็นเบื้องต้นของกรุณา ชื่อว่า อหิงสา^{๓๓} เป็นความดำริที่มีจิตแนบแน่นในอารมณฺ์ แนบสนิทในอารมณฺ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณฺ์^{๓๔} เมื่อเกิดมโนธรรมนี้แล้ว จะแสดงผลออกเป็นความกรุณา ความเจริญกรุณา ภาวะที่แผ่กรุณาในสัตว์ทั้งหลาย^{๓๕} ดังนั้น เมื่อกล่าวว่าเป็นผู้มีอหิงสธรรมคือเป็นผู้ที่มีความดำริในการไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีเจตนาไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีใจที่ปรารถนาจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์และยอมปฏิบัติโดยส่งผลออกมาเป็นการช่วยเหลือให้ผู้ที่มีทุกข์ ได้หลุดพ้นจากทุกข์นั้น หรือเมื่อกล่าวว่าเป็นผู้ที่เจริญกรุณา มีความกรุณา ย่อมหมายถึงผู้นั้นมีอหิงสธรรมอยู่เป็นเบื้องต้นเช่นกัน

ความคิดเรื่องการไม่เบียดเบียน ไม่สนับสนุนเรื่องการเบียดเบียน เป็นความคิดในเชิงบวก คือเรื่องความรัก เรื่องสันติภาพ ซึ่งมักจะเกิดคู่กับเมตตาซึ่งเป็นคุณธรรมของอพยาบาลสังกัปปะ ความเมตตาเป็นผลในใจหรือเป็นมโนกรรม ในขณะที่การคิดเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นซึ่งเป็นการแสดงผลในการปฏิบัติของการมีกรุณา เป็นการแสดงออกถึงการกระทำ ซึ่งแสดงออกได้ทั้งทางกาย วาจา หรือใจ ดังพุทธดำรัสของคุลิมาล ซึ่งมีชื่อเดิมว่า อหิงสกะ ดังนี้ “ผู้ใดไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ผู้นั้นจึงจะชื่ออหิงสกะโดยแท้”^{๓๖}

ความกรุณา จัดเป็นอัปปมัญญาเจตสิก^{๓๗} หมายถึงธรรมที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ มี ๒ ดวงคือ

^{๓๒} วิสุทธ์ บุญกุล, “พรหมลิขิตกับกฎแห่งกรรม”, *วิถีพราหมณ์ในสังคมไทย*, โครงการวัฒนธรรมสัญจร ครั้งที่ ๑ เอกสารประกอบการเสวนาและทัศนศึกษา, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

^{๓๓} อภ. ตัก. อ. (ไทย) ๑/๓/๒๐๑.

^{๓๔} อภ. วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๑.

^{๓๕} อภ. วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๑.

^{๓๖} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๗๑.

^{๓๗} พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), *จิตวิทยาในพระอภิธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๗.

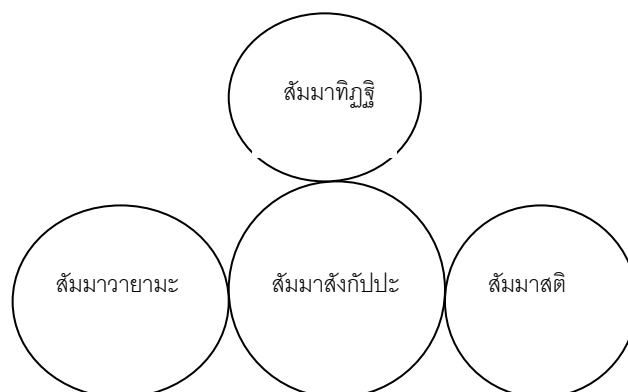
๑. กรรณฯ ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่มีทุกข์ ต้องการให้พ้นจากทุกข์

๒. มุทิตา ความพลอยยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่มีสุข

การที่เราคิดเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นแสดงถึงอานุภาพของความรักที่ยิ่งใหญ่ เมื่อความรักแผ่ขยายออกไป ย่อมนำมาซึ่งความสงบและความสุขทางใจ ผลที่กลับมา คือ การได้รับความรัก ความเอื้อเฟื้อเพื่อกลับมา ทำให้เรามีความสุข และเกิดสันติภาพขึ้นในใจ มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ไม่สามารถอยู่โดยลำพังได้ การต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น การปฏิสัมพันธ์นั้นอาจทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันได้ง่าย ข้อปฏิบัติที่มีต่อกันจึงบัญญัติว่าต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นให้ดี เพราะหมายถึง การปฏิบัติต่อตนเองและตนเองย่อมได้รับประโยชน์ คือความสงบสุขนั้นด้วย ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่นด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยจิตเมตตา ด้วยความเอ็นดู ชื่อว่ารักษาดน”^{๓๘}

ทั้งอพยาบาลสังกัปปะและอิหิงสาสังกัปปะนั้น เมื่อเกิดขึ้นจะระงับกิเลสที่สำคัญคือ โทสะ เมื่อโทสะระงับลง กรรมที่เกิดขึ้น หรือผลของกรรมก็จะลดลง ในขณะที่เนกขัมมะสังกัปปะจะทำให้ราคะลดลง นั้นหมายถึง สัมมาสังกัปปะ จะทำให้กิเลส ๒ ตัว คือ โทสะ และ ราคะถูกกำจัด ในขณะที่สัมมาทิฐิ ที่เป็นความเห็นชอบ เป็นการกำจัด กิเลสคือ โมหะ ทั้งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ คือมรรคฝ่ายปัญญา จะกำจัดกิเลสหลัก ๓ ตัวคือ ราคะ โทสะและโมหะ ก็ทำให้การดำเนินชีวิตเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานใกล้ขึ้นเพราะการตัดกิเลสได้สิ้นคือการเข้าสู่การเป็นพระอรหันต์

สัมมาสังกัปปะ เกิดพร้อมกับองค์ธรรม ๓ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และ สัมมาสติ^{๓๙} ดังภาพ

^{๓๘} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒.

^{๓๙} ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๗.

หมายความว่า การจะมีความคิดที่ดีหรือถูกต้องซึ่งหมายรวมถึงการมีอหิงสธรรมด้วยนั้น จะต้องเกิดพร้อมความเห็นหรือความเข้าใจ ความรู้ที่ถูกต้องด้วย ในขณะที่กำลังคิดก็ต้องอาศัย ความพยายามหรือการกระทำที่ต่อเนื่องและพยายามไม่ให้เกิดความคิดผิดหรืออกุศลมาแทรกได้ โดยจะต้องมีสติกำกับอยู่เสมอ ถ้าจิตไม่มีสติ ความคิดก็ฟุ้งซ่านเป็นผลให้เกิดความทุกข์หรือทำให้เกิดเป็นความคิดที่เบียดเบียนผู้อื่น ความคิดจึงสำคัญเพราะเป็นกระบวนการ เหมือน processor ในเครื่องคอมพิวเตอร์ ขณะที่ฐานข้อมูลเดิมคือ ทิวฐิหรือความเห็น หรือ input และสติคือ controller ถ้าข้อมูลหรือ input ถูกต้อง processor ทำงานไม่ผิดพลาด และ controller ทำงานได้ดี ผลที่ได้รับหรือ output ย่อมถูกต้องเสมอ องค์ธรรมทั้ง ๓ ก็เช่นกัน ต้องทำงานประสานสอดคล้อง กัน และเป็นสัมมาทั้งหมด ผลที่ได้ก็เป็นสัมมาหรือถูกต้อง

องค์ธรรมทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้นพร้อมหรือประกอบกับการเกิดสัมมาสังกัปปะย่อมแสดงให้เห็น ว่าผู้มีอหิงสธรรมย่อมเป็นผู้มีศีลคือมีสัมมาวาทยามะ มีสติคือสัมมาสติและมีปัญญาคือสัมมาทิฐิ อันเป็นการพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา และเป็นองค์ธรรมพื้นฐานที่จะดำเนินชีวิตไปสู่มรรคผล นิพพานได้ บุคคลใดที่ยังมีความคิดที่จะเบียดเบียนต่อทุกสรรพสิ่งย่อมไม่อาจบรรลุถึงมรรคผล นิพพาน

อวิหิงสา ยังปรากฏอยู่ในหลักธรรมสำคัญอีกหลักธรรมหนึ่งคือในทศปิณฑชาดก^{๔๐} หรือ ธรรมสำหรับผู้ปกครอง ผู้ปกครองใดที่มีทศปิณฑชาดก ไม่เบียดเบียนต่อผู้ที่อยู่ในปกครอง ย่อมทำให้บ้านเมืองสงบสุขและย่อมได้รับความรักความศรัทธาจากประชาชนเป็นการตอบแทน

ในชั้นอรรถกถา^{๔๑}ได้กล่าวว่า อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) กับโสรัจจะ (ความเสงี่ยม หรือความงามในศีล) เป็นคู่ธรรมที่เป็นเท้าน้ำของช้าง ในขณะที่สติและสัมปชัญญะเป็นช้างเท้า หลังของผู้ไม่ทำบาป นั่นหมายความว่า ผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นต้องมีสติและปัญญากำกับและการ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นส่งผลให้ศีลบริสุทธิ์ เกิดความงามหมดจดของผู้ปฏิบัติ อันเป็นองค์ประกอบที่ นำไปสู่พระนิพพานในที่สุด

อหิงสาหรืออวิหิงสาในพุทธศาสนาจัดเป็นมรรคหรือข้อปฏิบัติในฝ่ายปัญญาเพราะต้องมี เจตนาเป็นตัวกำหนดรู้ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการพิจารณา ในขณะที่เดียวกันจริยธรรมขั้นพื้นฐานคือ

^{๔๐} ทศปิณฑชาดก ประกอบด้วย ธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ทาน ๒) ศีล ๓) บริจาค ๔) ความ ซื่อตรง (อาชชวะ) ๕) ความอ่อนโยน (มัททวะ) ๖) ความเพียร (ตบะ) ๗) ความไม่โกรธ (อักโกธะ) ๘) ความไม่ เบียดเบียน (อวิหิงสา) ๙) ความอดทน (ขันติ) ๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม (อวิโรธนะ) ดูเพิ่มเติม ชู. ขา. อสตี. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๑๑๒.

^{๔๑} ชู. เถร. อ. (ไทย) ๒/๓/๓/๕๐๘ - ๕๑๒.

ข้อปฏิบัติในส่วนของศีล ข้อปาณาติบาต คือ ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่ทำร้ายสัตว์ จัดเป็นอหิงสา ด้วยเช่นกัน ถ้าพิจารณาดูเินๆ จะเห็นว่าอหิงสาคือศีลข้อที่ ๑ เป็นเพียงจริยธรรมขั้นต้นที่บัญญัติ เพื่อให้มนุษย์ไม่เบียดเบียนกันเพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมเท่านั้น แต่ศีลในพุทธศาสนานี้ยังมี ข้อพิจารณาในรายละเอียดว่า การฆ่านี้ต้องมีเจตนาที่จะฆ่าหรือมีจิตคิดจะฆ่า^{๔๒} การมีเจตนาหรือ จิตคิดจะฆ่าแสดงว่าเกิดจากมิจฉาสังกับปะ คือคิดจะเอาชีวิต แสดงว่าศีลไม่เพียงการบัญญัติเช่น ศาสนาอื่นๆ ไม่ให้เบียดเบียนเท่านั้น ต้องดูที่เจตนา ดูที่เจตนาคือดูฝ่ายปัญญา จึงไม่ใช่เพียง ข้อบัญญัติพื้นฐานเท่านั้นแต่ต้องใช้ปัญญาคิด อหิงสากับศีลมีส่วนคล้ายกันแต่ไม่เหมือนกัน ศีล หมายเอาถึงเจตนางดเว้นทางกายคือไม่ฆ่า แต่อหิงสาคือเจตนาไม่เบียดเบียนที่ครอบคลุมทั้งทาง กาย ทางวาจาและทางใจ อหิงสาจึงครอบคลุมมากกว่าศีลข้อที่ ๑ แต่รวมเอาศีลทั้ง ๕ ข้อคือไม่ เบียดเบียนทั้งทางกาย ไม่เบียดเบียนเอาสิ่งของมีค่า สิ่งของที่รักของผู้อื่นมาเป็นตน ไม่เบียดเบียน ทางวาจาและไม่เบียดเบียนด้วยทางใจด้วยการสร้างความรำคาญให้ผู้อื่นเมื่อเมาสุรา เป็นต้น

๒.๓ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมหลังพุทธกาล

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนาได้เจริญบ้าง ตกต่ำบ้างเพราะมี การแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่งขึ้นอยู่กับผู้ปกครองว่านับถือศาสนาใด แม้ในสมัยพระเจ้า อโศกมหาราชซึ่งครองราชย์ระหว่างปีพ.ศ. ๒๗๐-๓๑๑ เดิมไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ต้น ในระหว่างนี้ไม่ได้มีหลักฐานทางวิชาการอื่นนอกจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ร่องรอย ของการศึกษาอหิงสธรรมตามลายลักษณ์อักษรไม่มี มามีปรากฏอีกครั้งในคัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์มหาวงศ์ โดยลำดับ

๒.๓.๑ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา

คัมภีร์มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเมื่อ ๕๐๐ ปีหลังพุทธกาลแต่ไม่มีหลักฐานว่า ผู้ใดเป็นผู้รจนา กล่าวถึงการสนทนาธรรมระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์แห่งเมืองสาคล นครซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองตักศิลาในขณะนั้น

^{๔๒} ปาณาติบาตนั้นมียก ๕ คือ ๑. ปาณ สัตว์มีชีวิต, ๒. ปาณสญฺญิตา ตนรู้ว่สัตว์มีชีวิต, ๓. วรจิตตํ จิตคิดจะฆ่า, ๔. อุปกโม มีความพยายาม (ลงมือทำ), ๕. เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยความพยายาม นั้น จาก ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘๗.

ในส่วนของเมณฑกปัญหา^{๔๓}ในมิลินทปัญหา ปัญหาเรื่องอหิงสาปรากฏอยู่ในจตุตถวรรค ปัญหาที่ ๒ อหิงสานิคคปัญหา^{๔๔} โดยสรุปความว่า การไม่เบียดเบียนเป็นสิ่งต้องพึงปฏิบัติ อยู่เป็นนิจเพื่อความดีเป็นปรกติสุขของสังคม แต่เรื่องการข่มหรือยกย่อง เป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติตามธรรม คนละเรื่องกับเรื่องการเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ที่ดีแล้วต้องเชิดชู ดังพระบรมราโชวาทของพระเจ้าอยู่หัวว่า “ทุกคนเป็นคนดีไม่ได้ แต่ต้องส่งเสริมคนดี และก็ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง” สอดคล้องกับหลักธรรมข้อนี้โดยตรง คือ ข่มผู้ที่ควรข่ม ยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง

สำหรับการฆ่าใจจะถือว่าเป็นการเบียดเบียนหรือไม่ พระนาคเสนไม่ถือว่าเป็นการเบียดเบียนชีวิต เพราะผู้มีโทษย่อมได้รับโทษของผลกรรมที่ตนเองเป็นผู้ก่อ ผู้วิจัยเห็นว่า การตอบของพระนาคเสนเป็นการตอบให้กับผู้ปกครองหรือพระราชา ผู้ที่ต้องมีกฎเกณฑ์หรือกฎหมายในการปกครองบ้านเมือง ผิดก็ต้องมีบทลงโทษ การลงโทษตามกฎหมายมีในสังคมอยู่ก่อนแล้ว พระนาคเสนไม่ได้ห้ามปรามว่า โทษประหารดีหรือไม่ดีอย่างไร เพราะพระเจ้ามิลินท์ไม่ได้ถาม ถามแต่ว่าพระพุทธานุญาตหรือ และไม่ปรากฏว่าพระพุทธานุญาตให้มีการประหารชีวิต หากแต่ต้องกำจัดคนชั่วให้ออกจากสังคมนั้นไม่ให้ช้องแวงกันได้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่ามิได้หลายวิธี เช่นโทษ

^{๔๓} เมณฑกปัญหา หมายถึงปัญหาที่เหมือนเอาพะชนก เป็นปัญหาที่อยากจะเข้าใจ เป็นพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยอ้อมก็มี ตรัสไว้โดยความหมายก็มี ตรัสไว้โดยความเป็นจริงก็มี ถ้าคนที่ไม่เข้าใจอาจทำให้เรื่องนี้กลายเป็นประเด็นปัญหาได้ จึงต้องแสดงให้เห็นชัดเจน จาก ปัญญา สละทองตรง, **มิลินทปัญหา เล่ม ๒**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^{๔๔} เนื้อความเรื่องนี้ถามเรื่องไม่เบียดเบียนและไม่ข่มเหง ดังนี้

พระเจ้ามิลินท์: พระพุทธเจ้าตรัสว่า จงอย่าเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่ตรัสไว้ในที่บางแห่งว่า ควรข่มผู้ที่ควรข่ม ยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง เช่นนี้ไม่ขัดแย้งกันหรือ

พระนาคเสน: ไม่ขัดแย้งกัน การแผ่เมตตาให้คนและสัตว์อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เป็นการทำแก่สัตว์ทั่วไป แต่การข่มผู้ที่ควรข่ม ยกย่องผู้ที่ควรยกย่องนั้น ทรงถือธรรมเป็นสำคัญ เช่นเมื่อจิตฟุ้งซ่านควรข่ม เมื่อจิตสงบควรยกย่อง อกุศลจิตควรข่ม กุศลจิตควรยกย่อง คนผิดควรข่ม คนถูกควรยกย่อง ผู้เป็นโจรควรข่ม ผู้ประพฤติสุจริตควรยกย่อง ควรข่มผู้ที่ควรข่ม ควรยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง เป็นต้น

พระเจ้ามิลินท์: ผู้ที่เป็นโจรควรข่มอย่างไร

พระนาคเสน: ควรข่มตามโทษานุโทษ เช่น อบรม สังฆอน ปราบไหม จองจำ หรือฆ่าทิ้ง เป็นต้น

พระเจ้ามิลินท์: การฆ่าใจ พระพุทธองค์ทรงอนุโมติหรือ

พระนาคเสน: พระองค์มิได้อนุมัติอกุศลกรรมหรือความผิดของการเป็นผู้อนุโมติ เขาทำความผิดเอง เขาก็มีความผิด เขาถูกข่มเพราะความผิดของเขาเอง.

จาก เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๖-๕๗.

จำคุกตลอดชีวิตเป็นต้น สมภาร พรหมทากล่าวว่า “ในบางกรณีหากการประหารชีวิตเป็นคำอธิบายที่มีเหตุผลที่สุด เราก็สมควรจะให้มิโทษประหารชีวิต น่าจะสอดคล้องกับหลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา” ^{๔๕} หรือโทษประหารชีวิตยังจำเป็นในการปกครองและเป็นบาปที่จำเป็น (Necessary sin) ของผู้ปกครอง อย่างไรก็ตามในกฎพันตสูตร ^{๔๖} พราหมณ์ปุโรหิตได้กราบทูลพระเจ้ามหาราชว่า การปราบปรามโจรให้ราบคาบ “ด้วยการประหาร จองจำ ปรับไหม ต่าหนีโทษหรือเนรเทศ อย่างนี้ไม่ใช่การกำจัดเสียหนามคือโจรที่ถูกต้อง เพราะว่า โจรที่เหลืออกจากที่กำจัดไปแล้วจักมาเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ในภายหลังได้” แต่วิธีการที่ถูกต้องคือการให้ความช่วยเหลือประชาชน การสงเคราะห์ด้วยการให้ประชาชนสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ ให้เงินและอาหารแก่ข้าราชการ เป็นต้น บ้านเมืองก็จะอยู่เป็นสุข บ้านไม่ต้องการปิดประตูบ้านก็อยู่อย่างปลอดภัยได้ ผู้วิจัยเห็นว่า บาปที่จำเป็นหรือโทษประหารชีวิตที่สมภาร พรหมทาวินิจฉัยนั้น อาจไม่จำเป็นถ้าผู้ปกครองปฏิบัติได้ดังพุทธโอวาทนี้ ^{๔๗} ประเทศที่มีความสงบ อาชญากรรมน้อยมาก เพราะคนส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดี นักโทษก็จะไม่ค่อยมี โทษประหารชีวิตก็ไม่มีเช่นกัน โทษสูงสุดเพียงจำคุกตลอดชีวิต ดังปรากฏในประเทศแถบสแกนดิเนเวีย

โดยสรุป อหิงสา เป็นคำสอนที่ทรงบัญญัติว่าควรประพฤติปฏิบัติ แต่ขณะเดียวกันพระนาคนเสนไม่ได้เทศนาสอนห้ามประหารชีวิตนักโทษ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเพราะไม่ได้ถาม แต่ตอบในทางปรัชญาว่า คนที่ได้รับโทษเพราะเป็นผู้ก่อเอง หรือ “สัตว์ยอมเป็นไปตามกรรม” ไม่มีใครเป็นผู้สั่ง อหิงสาจึงยังมีความหมายว่าไม่เบียดเบียนด้วยการไม่ทำร้ายชีวิต แต่ใครที่ไปทำร้ายผู้อื่นสุดท้ายธรรมชาติก็จะลงโทษเขาเอง

๒.๓.๒ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์วิมุตติมรรค

คัมภีร์วิมุตติมรรค รจนาโดยพระอุปติสสเถระ ชาวลังกาเมื่อราวปีพ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓ เป็นคัมภีร์ชั้นปกรณวิเสส แสดงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหมวดหมู่และแบบถามตอบ

^{๔๕} สมภาร พรหมทา, “พุทธศาสนากับโทษประหารชีวิต”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๔) : ๑๐๔.

^{๔๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๔-๓๓๙/๑๓๐-๑๓๓.

^{๔๗} ผู้วิจัยมีความเห็นไม่ตรงกับสมภาร พรหมทาด้วยเหตุผลว่าไม่มีใครที่อยากจะมีชีวิตที่แร้นแค้นยากจน การเป็นโจรผู้ร้ายหรือคนที่ทำผิดกฎหมายขั้นสูงสุดก็ไม่ได้มีชีวิตเป็นอยู่ที่สุขสบายอยู่แล้ว ถ้าไม่ต้องอยู่อย่างหลบๆซ่อนๆ จิตใจก็ไม่ได้สงบเย็นเหมือนคนทั่วไป ดังนั้นถ้ารัฐสามารถทำให้ทุกคนมีชีวิตชีวิตที่เป็นสุข มีงานทำ มีศักดิ์ศรี เคารพในเกียรติในความเป็นมนุษย์ มีความเสมอภาค เสรีภาพและภราดรภาพ คงไม่มีใครอยากจะเป็นผู้ร้ายโดยไม่จำเป็น

คำอธิบายเรื่องอหิงสา การไม่เบียดเบียน ท่านกล่าวว่า ความสุขเป็นรสของกรุณา ความไม่เบียดเบียนเป็นปฏิฐานของกรุณา^{๔๘} (อหิงสาติ กรุณา เจว กรุณาปุพฺพคาคโค จ)^{๔๙} และในขณะปฏิบัติธรรม พระอุปติสสเถระ ได้รจนาว่า “เมื่อโยคีบำเพ็ญกรุณา เธอเว้นจากการเบียดเบียนและจากการฆ่า เธอย่อมไม่เป็นทุกข์”^{๕๐}

ร่องรอยคำสอนเรื่องอหิงสา ยังปรากฏสอดคล้องกับในพระไตรปิฎก เพราะเป็นการอธิบายเพิ่มเติมหรือจัดหมวดหมู่เท่านั้น ผู้ปฏิบัติที่ไม่มีความเบียดเบียนใคร ย่อมทำให้ผู้นั้นมีความสุข และเมื่อไม่อยากเบียดเบียนทำร้ายใคร ก็ย่อมอยากจะช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความกรุณาเช่นกัน

๒.๓.๓ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรค รจนาโดยพระพุทฺธโฆษาจารย์ แห่งลังกา รจนาเมื่อประมาณปีพ.ศ. ๙๕๖ จัดเป็นคัมภีร์ปกรณ์วิเศษเช่นกัน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๕๑} ได้กล่าวถึงผู้ที่ชอบเบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าทางกายเช่นทำให้เสื่อมลาภ ทางวาจาเช่นทำให้ก่อเขินในที่ประชุม หรือทางใจเช่นจ้องจับผิดผู้อื่น กล่าวว่า ทุกคติภูมิเป็นสิ่งที่เขาหวังได้ หรือเกิดมาเป็นมนุษย์ก็จะมีฉวีพรรณที่ไม่ดี ยากจนหรืออายุสั้น วิธีปฏิบัติคือให้พิจารณาโทษของอหิงสาคือการเบียดเบียนสัตว์อย่างปราศจากกรุณาและพิจารณาอานิสงส์ของกรุณา ก็ให้เห็นโทษและคุณของกรุณาภาวนาดังกล่าว

อหิงสาจึงควรจะต้องเกิดขึ้นทั้งด้านกาย วาจา และใจ การเบียดเบียนผู้อื่นให้เจ็บช้ำน้ำใจ อาจทำให้เกิดในอบายภูมิได้ จึงเป็นเรื่องที่ต้องพึงสังวรระวังอย่างมาก เพราะสามารถเกิดขึ้นได้ง่ายและได้บ่อยในมนุษย์ปุถุชนคนธรรมดา

^{๔๘} พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, พระเทพโฆภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และ คณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเชมินทเถระ, อนุสรณ์งานบำเพ็ญกุศลออกพระเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระพุทฺธวรญาณ (มงคล วิโรจนมหาเถร ป.ธ. ๕), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๐.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓๗.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๑.

^{๕๑} วิสุทธิ, (ไทย) ๒๕๙/๕๓๐ – ๕๓๒.

๒.๓.๔ คำสอนเรื่องอหิงสธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์^{๕๒}

คัมภีร์มหาวงศ์เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นโดยพระเถระชาวลังกาชื่อ พระมหานาม แต่งขึ้นเมื่อราวปีพ.ศ. ๑๐๐๒ – ๑๐๒๐ ได้ชื่อว่าเป็นพงศาวดารที่เก่าแก่ที่สุดเรื่องหนึ่ง โดยได้แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลีเพื่อเรียบเรียงเรื่องตำนานพระพุทธศาสนาในลังกา มีจำนวน ๑๐๑ ปริเฉท พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปริหิต แปลเป็นภาษาไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๙ แต่แปลจนถึงปริเฉทที่ ๓๖ เท่านั้น และได้แปลต่อมาถึงเพียงปริเฉทที่ ๖๔ และไม่ได้มีแปลเพิ่มอีก โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมอบให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ) เป็นผู้แปล

ร่องรอยของคำสอนเรื่องอหิงสหรือการไม่เบียดเบียน พิจารณาจากปริเฉทที่ ๒๕ ความเป็นว่า พระเจ้าทูลฐคามินิอภัย^{๕๓} พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากากรวรรดิสรราช ทรงทำสงครามกับฝ่ายทมิฬโดยมีพระดำริว่า การทำสงครามนี้ไม่ได้เป็นไปเพื่อกำคุณหรือหวังในลาภสมบัติแต่เป็นไปเพื่อปกป้องและยอยกพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง การสงครามได้เกิดขึ้นนานถึง ๔ เดือนมีผู้คนล้มตายเลือดนองแผ่นดิน และได้รวบรวมลังกาทมิฬได้เป็นเอกราชแต่ผู้เดียว ครั้นเมื่อเข้าบรรทมคืนหนึ่ง ได้เกิดความรู้สึกเศร้าพระทัยที่พระราชสมบัติที่ได้มาต้องแลกด้วยชีวิตที่มากจนนับไม่ถ้วน นึกเห็นภาพซากศพ เสียงคร่ำครวญต่างๆ ทรงระลึกไปว่าบาปกรรมครั้งนี้หนักหนาและจะมีผลกระทบในภพหน้าอย่างไร นอนไม่หลับ ทรงร้องไห้ ทรงคิดว่าจะทำให้ไม่ได้ไปสวรรค์และมรรคผล พระอรหันต์ทั้งหลายทรงทราบก็ให้พระอรหันต์ ๘ พระองค์เหาะมาเข้าเฝ้าเพื่อต้องการปลอบประโลม และได้ให้คำอธิบายต่อพระองค์ว่า อย่าได้วิตกไปเลย กรรมที่ทำนั้นไม่ได้เป็นคุณกรรม มนุษย์ที่มีศีล ๕ และนับถือพระรัตนตรัยจัดว่าตั้งอยู่ในมนุษยธรรม เป็นมนุษย์แท้ พระองค์ได้ชมว่า “มนุษย์แต่คนครึ่งคือคนหนึ่งตั้งอยู่ในพระไตรสรณาคมน์ คนหนึ่งตั้งอยู่ในศีล ๕ เท่านั้นแลได้ชื่อว่า

^{๕๒} กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ: บริษัท ไทยพรีเมียร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า (๒), ๒๗๖-๓๓๒.

^{๕๓} พระเจ้าทูลฐคามินิอภัย ชื่อเดิมคือ “คามินิอภัย” โดยได้ชื่อ “คามินิ” เพราะพระราชบิดาได้ครองเมืองที่ทรงอิสรภาพอธิปไตยในมหาคาม และ “อภัย” มาจากพระนามของสมเด็จพระเจ้าโคธากยบพิตร ซึ่งเป็นสมเด็จพระอัยกาหรือปู่ จึงได้ชื่อว่า คามินิอภัย ภายหลังประชาชนได้เรียกพระนามใหม่เป็น ทูลฐคามินิอภัย โดยคำว่า “ทูลฐ” มาจากการที่พระองค์ทรงขัดแย้งกับพระราชบิดาที่ทรงห้ามปรามไม่ให้ทำสงครามรุกรานกับฝ่ายทมิฬ ถึง ๓ ครั้ง แต่พระองค์ไม่ยอม พระราชบิดาจึงโกรธ และให้ลงพระราชอาญา พระองค์จึงเสด็จหนีไปอยู่ที่เรียกว่า โกฎฐประเทศ และที่เรียกว่า ทูลฐคามินิอภัย เพราะพระองค์ประทุษร้ายโกรธพระบิดานั้นเอง จาก เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐๑-๓๐๒.

มนุษย์ ๆ แลคนอันเศษนอกนั้นว่าเป็นมิชฌาปฏิญฺโฆมิได้ถือคุณพระรัตนตรัย และปราศจากศีลนอก พระพุทธศาสนาจะมีนามชื่อว่ามนุษย์ ๆ นั้นหาไม่ได้ เปรียบเหมือนสัตว์ของเลี้ยง”

จะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องการทำลายชีวิตผู้อื่นหรือการเบียดเบียนในคัมภีร์มหาวงศ์ จะแตกต่างจากคำสอนเรื่องอหิงสาหรือการเบียดเบียนผู้อื่นในพระไตรปิฎกหรือพุทธพจน์เดิม การรจนาคำกล่าวอ้างถึงพระอรหันต์เป็นผู้วินิจฉัยว่าการฆ่าของพระเจ้าทูลฐคามินีอภัยไม่เป็นการทำบาปหนักเป็นเพียงบาปชั้นเบา เหตุเพราะการฆ่านั้นฆ่าผู้ที่ไม่นับถือพระรัตนตรัยและไม่ได้มีศีล ๕ แบบของพุทธศาสนาเปรียบเหมือนการฆ่าสัตว์เดรัจฉาน นั้นย่อมแสดงว่าในคัมภีร์นี้เห็นว่าการฆ่าสัตว์เดรัจฉานเป็นกรรมเบา ผู้วิจัยเห็นว่าการตีความหมายเช่นนี้ขัดแย้งกับหลักอหิงสาในพระพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง เพราะเบียดเบียนเอาชีวิตทั้งมนุษย์และสัตว์ และอาจทำให้คนยุคใหม่เข้าใจผิดได้ กลายเป็นการแบ่งเขาแบ่งเรา ฆ่าคนพุทธเป็นบาป แต่ฆ่าคนนอกศาสนาไม่บาป จะกลายเป็นคำสอนของศาสนาอื่นๆ ที่กลายเป็นปัญหาเรื่องผู้ก่อการร้ายในประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน หรือที่มีประเด็นว่า “ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป” เป็นต้น ร่องรอยของอหิงสธรรมในยุคนี้จึงไม่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธองค์ทรงเทศนาในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยเห็นว่า ผู้รจนาซึ่งเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาคงต้องการแสดงให้เห็นว่าการฆ่าศัตรูไม่ผิดเพื่อสนับสนุนให้ฝ่ายตนหรือฝ่ายพุทธเป็นคนดีและทำถูกต้องแล้วที่ต้องมีสงครามระหว่างกันเพื่อไม่ฝ่ายตรงข้ามสามารถยืนหยัดอยู่ได้เพราะมีโอกาสบั่นทอนฝ่ายตนเองในอนาคต นอกจากนี้ในลังกาทุกยุคทุกสมัยแม้จนปัจจุบัน^{๕๔} การสู้รบระหว่างชาวสิงหลซึ่งนับถือพุทธศาสนาและชาวทมิฬที่นับถือฮินดูก็มีติดต่อนานนับศตวรรษ ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ดังนั้นการสงครามของชาวลังกาจึงอาจเป็นเรื่องจำเป็นก็ได้ เพราะเป็นเรื่องของการแบ่งชาติแบ่งศาสนา ด้วยเหตุนี้พระอรหันต์ของลังกาจึงได้กล่าวว่าการฆ่าศัตรูเป็นเพียงลหุกรรม การเมืองจึงดูเหมือนจะอยู่เหนือศีลธรรมและจริยธรรมเพราะเรื่องเชื้อชาติและศาสนา

โดยสรุป อหิงสา การไม่เบียดเบียนในยุคหลังพุทธกาลมีร่องรอยปรากฏของพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปกับผู้สนทนา เช่นกับผู้ปกครองบ้านเมืองอย่างพระเจ้ามิลินท์ที่มีการตอบในเชิงปรัชญาและสังคม หรือในคัมภีร์มหาวงศ์ก็เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมและการเมืองเช่นกัน แต่

^{๕๔} “ในปัจจุบัน ชาวสิงหลซึ่งเป็นรัฐบาลและเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ได้ประกาศชัยชนะเหนือชาวทมิฬซึ่งเรียกว่ากบฏพยัคฆ์ทมิฬอิลแลม เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๕๒ หลังจากที่ถูกกองทัพศรีลังกาสามารถสังหารนาย Velupillai Prabhakaran ผู้นำของกลุ่มได้สำเร็จ ถือเป็นการสิ้นสุดการสู้รบภายในประเทศ ซึ่งมีมานานนับศตวรรษ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก กระทรวงการต่างประเทศ, “สาธารณรัฐสังคมนิยมประชาธิปไตยศรีลังกา”, (30 July 2010), <<http://www.mfa.go.th/web/2386.php?id=233>>.

ในขณะที่คัมภีร์วิมุตติมรรคกับวิสุทธิมรรค ยังคงความหมายได้เช่นอย่างพุทธดำรัสเพราะไม่ได้เกี่ยวข้องกับบริบทสังคมและการเมือง หรือกล่าวอีกในหนึ่งว่า ในยุคหลังพุทธกาลได้เกิดการตีความหมายแบบโลกียะคือแบบที่เกี่ยวข้องกับการเมืองจะมีชุดคำตอบหนึ่ง และแบบโลกุตระคือแบบความจริงแท้แน่นอนโดยไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองก็จะมีชุดคำตอบอีกชุดหนึ่งคือสอดคล้องกับพระไตรปิฎก

๒.๔ แนวคิดและพัฒนาการอหิงสธรรมในปัจจุบัน

ในปัจจุบัน อหิงสธรรมจัดเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาความรุนแรง^{๕๕} เหตุการณ์ในช่วงหลายศตวรรษที่ผ่านมา ความขัดแย้งได้กลายเป็นความรุนแรงและก่อให้เกิดสงคราม เช่น สงครามครูเสด สงครามกลางเมือง (ในหลายๆเมืองทั่วโลก) หรือสงครามโลกทั้งสองครั้ง เป็นต้น สงครามกลายเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาที่นำมาซึ่งความสูญเสียทั้งฝ่ายผู้ชนะและผู้แพ้ ความขัดแย้งและความรุนแรงในอดีตส่วนใหญ่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการแสวงหาอำนาจหรือการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์แห่งตน แต่ในปัจจุบันความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นในทุกๆภูมิภาคของโลก ไม่ว่าจะเป็น สงคราม การก่อการร้าย หรือการทำร้ายร่างกาย การต่อสู้ ยังได้รวมไปถึงเรื่องการไม่สามารถอดทนอดกลั้นต่อสิ่งที่ถูกกระทำหรือความอยุติธรรมที่ได้รับ ทำให้ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ประหัตประหารกัน เช่นกรณีการจลาจลระหว่างชาวมุสลิมอยู่กูร์กับชาวจีนที่เมืองอุลุมูฉี เขตการปกครองชิงเกียงในจีน^{๕๖} เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินอย่างมากมาย

^{๕๕} ชัยวัฒน์ สถาอานนท์, **การไม่ใช้ความรุนแรง**, เอกสารการสอนชุดวิชา สันติศึกษา (Peace Studies), มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาศิลปศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๗.

^{๕๖} คมชัดลึก, “สังเวียน 140 ศพ จลาจลชาวอุยกูร์มุสลิมจีน”, (7 July 2009), <<http://www.komchadluek.net/detail/20090707/19510/สังเวียน140ศพจลาจลชาวอุยกูร์มุสลิมจีน.html>>.

อหิงสธรรมได้มีพัฒนาการแนวคิดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ยึดติดอยู่กับคำสอนทางศาสนา แต่ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ในการต่อสู้ในทางการเมือง มหาตมา คานธี^{๕๗} กลายเป็นมหาบุรุษของโลกจากการนำหลักอหิงสามาใช้ในการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างอันยิ่งใหญ่หรือปัญหาในทางการเมืองนั้นคือการปลดปล่อยเอกราชจากอังกฤษ อันมีสาเหตุหลักจากการไม่ได้รับความเป็นธรรมของประชาชนชาวอินเดียที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับชาวอังกฤษในอินเดีย นอกจากนี้ท่านยังกล่าวว่า “โครงร่างของสหพันธ์โลกจะเกิดขึ้นได้ ก็ด้วยการยืนอยู่บนรากฐานแห่งอหิงสา อันได้แก่การไม่เบียดเบียนกัน โลกจะต้องเลิกการใช้กำลังเสียโดยสิ้นเชิง สันติสุขจึงเกิดขึ้นได้”^{๕๘} ทำให้กระบวนการทัศน์ของการไม่ใช่ความรุนแรงกลับมาเห็นเป็นรูปธรรมอีกครั้ง แม้บางครั้งการใช้สันติวิธีหรือการนำหลักอหิงสธรรมมาใช้ อาจต้องใช้เวลาและไม่อาจเห็นความสำเร็จในทันทีหรือในชั่วอายุของตน อหิงสธรรมก็ยังเป็นเครื่องมือที่บุคคลสำคัญของโลกนำมาใช้ เช่นกรณีขององค์ทะไลลามะที่ ๑๔ กับจีนในเรื่องของการปกครองทิเบต หรือกรณีของมาร์ติน ลูเธอร์ คิงกับการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนในสหรัฐอเมริกา

การที่คานธีใช้หลักศาสนา^{๕๙} มาเป็นเครื่องมือหรือนำมาใช้ในทางการเมืองนั้น คานธีมีทัศนะว่า

^{๕๗} มหาตมา คานธี เป็นนักกฎหมายที่ปฏิบัติศาสนกิจของฮินดูอย่างเคร่งครัด ได้นำหลักอหิงสาซึ่งปรากฏในคำสอนทั้งของศาสนาฮินดู พุทธ และเชนมาใช้ในการรณรงค์เพื่อปลดปล่อยอินเดียให้เป็นอิสระจากอังกฤษ เรียกการกระทำนี้ว่า สัตยเคราะห์ (Satyagraha) หรือการยึดมั่นในความจริงร่วมกับอหิงสธรรม เป็นการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมอย่างสันติวิธี คานธีได้ใช้หลักธรรมในอาศรมของท่าน คือ อหิงสา อทินนาทาน สัจจะและพรหมจรรย์ เป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับพุทธศาสนา คานธีได้ยกย่องพุทธศาสนาว่า “หัวใจแห่งคำสอนของพระพุทธองค์นั้น บัดนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งอันจะขาดเสียมิได้แล้วของศาสนาฮินดู” และ “พระพุทธองค์ได้ทรงทิ้งรอยประทับไว้ในศาสนาฮินดูอย่างไม่มีวันลบเลือน ศาสนาฮินดูเป็นหนี้พระคุณบรมศาสดาพระองค์นี้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด” จาก มหาตมา คานธี, **ชีวประวัติของข้าพเจ้า**, กรูณา กุศลาลัย แปลจากภาษาฮินดี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๓. และสามารถอ่านชีวประวัติเพิ่มเติมได้จากหนังสืออีกหลายเล่มเช่น มหาตมา คานธี, **โลกทั้งผองพี่น้องกัน**, กรูณา – เรื่องอุไร กุศลาลัย แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, ๒๕๓๙), มหาตมา คานธี, **อัตชีวประวัติหรือข้าพเจ้าทดลองความจริง**, กรูณา – เรื่องอุไร กุศลาลัย แปล, (กรุงเทพฯ: เจริญวิทยการพิมพ์, ๒๕๒๕), และ นารายณ์ เทสาธิ, **เพื่อนฉันคานธี: ความทรงจำวัยเยาว์กับมหาตมา คานธี**, เฉลิมชัย ทองสุข แปล, (กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา, ๒๕๔๗) เป็นต้น.

^{๕๘} มหาตมา คานธี, **ชีวประวัติของข้าพเจ้า**, กรูณา กุศลาลัย แปลจากภาษาฮินดี, หน้า ๓๑๕.

^{๕๙} ในที่นี้นอกจากอหิงสาที่เป็นคำสอนจากศาสนาแล้ว ยังประกอบคำสอนที่สำคัญในศาสนาฮินดูอีกประการหนึ่งคือ “สัตยะ” หมายถึงหรือสภาวะแห่งความมีอยู่ของสิ่งแท้จริงหรือพรหมัน จาก ขวลิ ไชยธีระพันธ์, “อหิงสาในความคิดของมหาตมะคานธี”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๕.

ข้าพเจ้าปฏิบัติอหิงสาเพื่อรับใช้ศาสนา และเน้นการปฏิบัติศาสนาแห่งอหิงสาเพื่อแสวงหา
 สัตยะ...สำหรับข้าพเจ้าหนทางที่จะไปสู่ความหลุดพ้นก็คือการรับใช้ประเทศชาติและ
 มนุษยชาติ...ความรักชาติเป็นช่วงหนึ่งแห่งการเดินทางไปสู่อิสรภาพและสันติภาพนิรันดร์
 ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสำหรับข้าพเจ้าไม่มีการแบ่งแยกระหว่างการเมืองกับศาสนา การเมืองที่
 แยกออกจากศาสนาเป็นกับดักแห่งความตายเพราะทำลายวิญญาณของมนุษย์”^{๖๐}

จะเห็นได้ว่า อหิงสาของคานธีมีพลานุภาพมาก เพราะสามารถเอาชนะผู้ปกครองที่เป็นเจ้า
 อาณานิคมอย่างอังกฤษได้ อาจจะมีนักคิดบางท่านกล่าวว่า การต่อสู้ด้วยอหิงสาของคานธีนั้นทำ
 เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองมากกว่า ไม่ได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ แต่ถ้าพิจารณาจากอุดมการณ์
 ของท่านจะเห็นว่าการเมืองไม่สามารถแยกออกจากศาสนาได้ การหวังผลประโยชน์ทาง
 การเมืองไม่ใช่เรื่องผิดปรกติในสายตาท่าน เพราะเป็นการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมเป็นวิธีการ
 แสดงออกว่าเป็นการรักชาติ การแสดงออกเพื่อชาติเป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระเจ้าผู้เป็นเจ้านั่นเอง
 คานธีกล่าวว่า อหิงสาเป็นวิถี (Mean) ไปสู่เป้าหมายคือสัจจะ (Truth) ที่มุ่งแสวงหา^{๖๑}

อย่างไรก็ตามคำว่าอหิงสาที่คานธีนำมาใช้ในการต่อสู้เพื่อเอกราชนั้น ได้ปฏิบัติโดยยึด
 หลักการไม่ใช้ความรุนแรง นักวิชาการตะวันตกได้แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Nonviolence จึงทำให้
 เกิดมีการใช้คำว่า อหิงสา หรือ Ahimsa ว่ามีความหมายเดียวกับคำว่า Nonviolence แต่ในความเป็น
 จริงนั้น อหิงสาซึ่งเป็นคำมาจากศาสนานั้นมีรายละเอียดครอบคลุมมากกว่าคำว่าความไม่
 รุนแรง คำว่า “ความไม่รุนแรง” จะเน้นเฉพาะสิ่งที่ทางกายภาพคือไม่ทำลายสิ่งของ ไม่ฆ่ากัน
 หรือไม่ใช้กำลังหรืออาวุธทำอันตรายกัน ในขณะที่คำว่า “อหิงสา” การไม่เบียดเบียน ครอบคลุมทั้งด้าน
 กาย ด้านวาจาและด้านใจ ซึ่งต้องมาจากเจตนาที่ดีและมีความจริงหรือความสัตย์หรือความเห็นที่
 ถูกต้องด้วย อหิงสาจึงมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าคำว่า Nonviolence หรือความไม่รุนแรง ความไม่
 รุนแรงที่เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมือง ได้แก่ การดื้อแพ่ง (civil disobedience)^{๖๒} การอด
 อาหารประท้วง การไม่ให้ความร่วมมือ การไม่เสียภาษี เป็นต้น

^{๖๐} Raghavan N. Iyer, *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*, p.238 อ้างจาก
 เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔-๒๕.

^{๖๑} พิรพล คดบัว, “การดื้อแพ่งกับการลงโทษ : การวิเคราะห์เชิงปรัชญา”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
 มหบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

^{๖๒} การดื้อแพ่ง (civil disobedience) หมายถึง การคัดค้านไม่เชื่อฟังกฎหมายอยู่ติธรรมบางฉบับโดย
 ยังเคารพต่อระบบกฎหมายอยู่ หรือเป็นการจงใจฝ่าฝืนกฎหมายบางฉบับ โดยมีโนธรรม ต้องเปิดเผยต่อ
 สาธารณะ ไม่ใช้ความรุนแรง และทำไปเพื่อต้องการให้เปลี่ยนแปลงนโยบายหรือกฎหมายอยู่ติธรรม จาก เรื่อง

การต้องมีหลักกรรมเรื่องอหิงสานั้นเป็นเพราะว่ามนุษย์นั้นมีความขัดแย้งเป็นปรกติอยู่แล้วดังที่นักวิชาการบางท่านเห็นว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และสังคมนั้น มีมาตั้งแต่มีมนุษย์อุบัติขึ้นในโลกใบนี้แล้ว “ความขัดแย้ง สงคราม เป็นสิ่งเกิดจากธรรมชาติของสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้เพื่อการอยู่รอด จึงเห็นว่าเป็นเรื่องปรกติ”^{๖๓} และบางครั้งความขัดแย้งเป็น “พลังทะยานชีวิต (Elan Vital)” เพราะมีแนวโน้มทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ยังประโยชน์แก่สังคมมนุษย์^{๖๔}

โยฮัน กัลตุง ศาสตราจารย์ด้านสันติภาพศึกษา กล่าวถึงเรื่อง **ทฤษฎีความขัดแย้ง** (Conflict Theory) ว่าความขัดแย้งเป็นได้ทั้งผู้ทำลายและผู้สร้าง อาจก่อให้เกิดอันตรายทั้งในปัจจุบันและอนาคตเพราะอาจลุกลามเป็นความรุนแรง แต่กระนั้นความขัดแย้งก็ยังเป็นโอกาสทองในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ได้เช่นกัน^{๖๕} และได้ให้ความหมายเรื่องทฤษฎีความขัดแย้งในสังคมว่าเป็น “การแบ่งขั้วหรือการแบ่งฝักฝ่าย” ที่ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้มีอำนาจด้วยกัน ทำให้เกิดภาวะที่พร้อมระหัดระหารกัน พร้อมกันนี้ โยฮัน กัลตุง ได้เสนอ**ทฤษฎีสันติภาพ**ว่า มาจากความไร้ระเบียบของโครงสร้าง เพราะการมีระเบียบทำให้รูปแบบต่างๆทางสังคม (เช่น ประเทศ กลุ่มประเทศหรือค่ายพันธมิตร) ลดจำนวนลง กลายเป็นการรวมศูนย์^{๖๖} ปฏิสัมพันธ์ของทุกส่วนในระบบ

เดียวกัน. หน้า ๑๔-๑๗. นอกจากคำว่า การดื้อแพ่งแล้ว ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้แปลคำว่า civil disobedience ว่าอารยะขัดขืน ขึ้นเป็นคนแรก เพราะบางท่านเห็นว่า การดื้อแพ่งจะตรงกับภาษาอังกฤษว่า passive resistant มากกว่าหรืออาจใช้คำว่า การขัดขืนแบบไม่ใช้กำลัง ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษ non-violent rebellion. อ่านเพิ่มเติมจาก วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, “การดื้อแพ่ง”, (30 November 2009), <th.wikipedia.org/wiki/การดื้อแพ่ง>.

^{๖๓} สนิท ศรีลำแดง, **พุทธศาสนาระบวนทัศน์ใหม่**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕.

^{๖๔} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **สันติทฤษฎีวิถีวัฒนธรรม Peace Theory and Cultural Elements**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖.

^{๖๕} โยฮัน กัลตุง, **การเปลี่ยนแปลงขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี**, เดชา ตั้งสีฟ้า แปล, (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^{๖๖} การรวมศูนย์อันเนื่องมาจากการมีระเบียบของสังคม เช่นกรณีของอดีตสหภาพโซเวียตที่ปกครองด้วยพรรคเดียวคือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งสหภาพโซเวียต เคยมีประเทศต่างๆอยู่ในอาณัติการปกครอง เมื่อสหภาพโซเวียตล่มสลายในปี ๒๕๓๔ หรือปี ๑๙๙๑ ประเทศเกิดใหม่ที่แยกตัวมาจากสหภาพโซเวียตเดิมมีจำนวนถึง ๑๕ ประเทศ เช่น ประเทศยูเครน ประเทศจอร์เจีย เป็นต้น จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “สหภาพโซเวียต”, (30 November 2009), < http://th.wikipedia.org/wiki/สหภาพโซเวียต>.

ถูกจำกัดลง และมีแนวโน้มไปในทางลบหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ดังนั้นสันติภาพจะต้องมีความหลากหลาย (ของส่วนต่างๆของความสัมพันธ์ และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกัน และกัน (symbiosis)^{๖๗} ทำให้เกิดความสมดุล สังคมไม่มีการแบ่งแยก ก็นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ความไร้ระเบียบของสังคมที่โยฮัน กัลตุง เสนอนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าน่าสนใจและเห็นด้วย ผู้วิจัยคิดว่าถ้าความมีระเบียบของสังคมทำให้เกิดการรวมศูนย์ ดังนั้นการรวมศูนย์ย่อมทำให้เกิดผู้มีอำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด การปฏิสัมพันธ์ของสังคมจึงมีลักษณะ top-down หรือในแนวดังกล่าวคือเกิดการปฏิสัมพันธ์ในลักษณะคำสั่ง ในขณะที่ความไร้ระเบียบก่อให้เกิดสันติภาพ หมายถึง ความเท่าเทียมกันในสังคมในระดับแนวนอน คือความเสมอภาค ภราดรภาพ นั้นเอง จึงอาจตีความได้ว่า การรวมศูนย์ของอำนาจทำให้เกิดความขัดแย้ง ยกตัวอย่างเรื่องการปกครอง การรวมศูนย์คือการปกครองในระบบเบ็ดเสร็จการ เช่น รัฐบาลเผด็จการทหารในประเทศพม่า เกิดการรวมศูนย์ เฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้นที่มีความสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ จึงเกิดความขัดแย้งกับประชาชนในระดับล่างที่ยากจน มีประชาชนต้องล้มตายเป็นอันมาก ต้องอยู่อย่างหวาดกลัว และต้องอยู่ด้วยความอดทน หรือในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่สามารถทำให้ประเทศปกครองและดำเนินไปด้วยความสงบเรียบร้อยแต่พบว่าตนเองนั้นมีการกระทำที่เป็นการฉ้อราษฎร์บังหลวงอย่างมาก หรือกรณีของประธานาธิบดีซูฮาร์โตของอินโดนีเซีย ประธานาธิบดีเฟอร์ดินันด์ มาร์คอสของฟิลิปปินส์ เป็นต้น ยกเว้นแต่เผด็จการนั้นคือเผด็จการทางธรรมที่เรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม”^{๖๘} ตามนิยามของท่านพุทธทาสภิกขุ ถ้าผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีทศพิธราชธรรม ก็สามารถทำให้บ้านเมืองเกิดสันติสุขได้ แต่ส่วนใหญ่ผู้ปกครองที่มีอำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดมักไม่ค่อยปรากฏว่าเป็นผู้มีทศพิธราชธรรมเพราะมักหลงติดอยู่ในอำนาจ ในขณะที่ความไร้ระเบียบทำให้เกิดสันติภาพ เช่น การปกครองระบอบประชาธิปไตย (อย่างแท้จริง) อย่างในประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาหรือประเทศในแถบยุโรป ผู้ปกครองไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่เป็นการกระจาย (ไร้ระเบียบ) อย่างเท่าเทียมในเชิงระนาบ เกิดความสมดุลในสังคมและเกิดสันติภาพได้ ความไร้ระเบียบอาจกล่าวได้ว่า คือ เสรีภาพนั่นเอง และสหรัฐอเมริกาคือต้นแบบของเสรีภาพ เป็นแม่แบบของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในทางศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่า ทฤษฎีนี้เข้ากันได้กับพระพุทธศาสนา

^{๖๗} โยฮัน กัลตุง, **พุทธสันติวิธี: ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง**, สมชัย เย็นสบาย แปล, สุวรรณฯ สถาบันสันติศึกษา, สดป.ม.ค.บ., หน้า ๖-๗.

^{๖๘} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พุทธทาสภิกขุ, **ธัมมิกสังคมนิยม**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๘๓ - ๑๒๒.

เป็นอย่างดี เนื่องจาก ลักษณะที่สำคัญของศาสนาพุทธคือการปกครองที่เรียกว่า “สังฆะ” คือความ
พร้อมเพรียงของหมู่คณะ การประชุมสมัชชาเสมอ การร่วมกันคิดพิจารณาของสมาชิก มีการตั้งญัตติ
ขอมติ และประกาศมติสงฆ์^{๖๙} นอกจากนี้ลักษณะการเทศนาสั่งสอนเป็นการชี้แนะ ให้คิดและเลือก
ปฏิบัติเอาเองตามหลักเสรีภาพ ไม่มีการบังคับและให้อิสระในการจะนับถือหรือไม่ก็ตาม หลักการ
และวิธีการการปกครองและบริหารชุมชนสงฆ์มีลักษณะประชาธิปไตยอย่างมาก ดังมีผู้กล่าวว่า
“พระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างแห่งระบอบประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดในโลก”^{๗๐}

ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรง ผู้วิจัยเห็นว่าความขัดแย้งมิได้ทั้งสองประการ
ประการแรกคือความรู้สึกที่จะต้องเอาชนะจิตใจตนเองในสิ่งที่ตนเองไม่ต้องการจะทำหรือที่
เรียกว่ามีความขัดแย้งในตนเอง เช่นการต้องเอาชนะกิเลสทั้งหลาย ซึ่งสนธิ ศรีสำแดงกล่าวว่า
“เพราะมีแรงกระตุ้นภายใน (innate impulse)” มนุษย์ต้องต่อสู้แม้แต่ภายในจิตใจของตนเอง
ประการที่สองคือความขัดแย้งภายนอก คือการมีความเห็นไม่สอดคล้องกัน ไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน
ความไม่พอใจในการกระทำของอีกฝ่าย ความขัดแย้งทั้งสองประเภทก่อให้เกิดความรุนแรง
(violence) ได้ทั้งสองประการ ประการแรกนั้นอาจจะโกรธเกลียดตนเองถึงขั้นทำร้ายร่างกายหรือ
แม้แต่การฆ่าตัวตาย ในขณะที่ประการที่สองก็เป็นการทะเลาะวิวาท รบราฆ่าฟัน ที่อาจกลายเป็น
สงคราม พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เห็นภัยว่าการขัดแย้งนี้นำมาซึ่งความทุกข์และจะนำมาซึ่ง
ความสูญเสีย ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมโดยรวม ดังนั้นคำสอนเรื่องการไม่เบียดเบียนจึง
เป็นเรื่องความเข้าใจตนเอง ความสุข และความสงบ แม้แต่วิธีการและการปกครองดังที่ได้กล่าว
ข้างต้น การปกครองด้วยแนวคิดของพระพุทธศาสนาก็นำมาซึ่งความสุขและความสงบ
พระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักคำสอนเพื่อสันติภาพทั้งต่อตนเองและสังคม

ในขณะที่ความขัดแย้งในตนเอง เช่น การต้องเอาชนะจิตใจที่เกิดจากกิเลส ซึ่งเป็น
หลักธรรมส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะขอไม่กล่าวถึงใน
ที่นี้ แต่สิ่งที่จะกล่าวนั้นเป็นเรื่องความขัดแย้งในเชิงสังคม ดังที่กล่าวข้างต้นว่าความขัดแย้งเกิด
ขึ้นมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์ แม้ในพุทธประวัติก็ปรากฏเป็นหลักฐานเรื่องความขัดแย้ง เช่น
เรื่องภิกษุชาวโกสัมพี ทะเลาะวิวาทกันเรื่องน้ำในโกสัมพิยสูตร^{๗๑} หรือการทะเลาะเรื่องการแข่งขัน

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๔๓๙๑.

^{๗๐} พ.ท. ประสาร ทองภักดี และ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, “ทฤษฎีการกำเนิดและระบบการเมืองของรัฐ”,
รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๒๖), หน้า ๒๓.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๑-๔๕๗/๓๓๓-๓๗๔, ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๙๑-๕๐๐/๕๒๙-๕๓๖.

ในหมู่พระญาติ ในอรรถกถาเรื่องสุขวรรควรรณา^{๗๒} เป็นต้น ความขัดแย้งจัดว่าเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์ อยู่ที่มนุษย์จะจัดการกับปัญหานี้อย่างไร

พุทธทาสภิกขุ ได้ใช้คำว่า วิกฤตการณ์แทนคำว่า ปัญหา หรือความขัดแย้ง โดยให้ความหมายว่า “คือความยุ่งยากลำบากระส่ำระสายเดือดร้อน หาความสุขไม่ได้ เกิดจากวิปริตของคนในโลก ความวิปริตที่เกิดจากสังคมโลกมาจากความก้าวหน้าทางวัตถุ”^{๗๓} และในทำนองเดียวกันสาเหตุของปัญหาหรือวิกฤตการณ์ คือ กิเลส ตัณหา หรืออวิชชา และความเจริญหรือความก้าวหน้าทางวัตถุ เป็นเหตุทำให้เกิดกิเลส ตัณหาได้ง่ายนั่นเอง และเป็นหนึ่งในปณิธาน ๓ ประการข้อที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องวัตถุนิยม ท่านพุทธทาสกล่าวว่า สันติภาพจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยธรรมะหรือศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาที่สอนเรื่องการเกิดเป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่มีการเบียดเบียน ไม่มีการเอาเปรียบ ก็จะอยู่อย่างผาสุก เพราะศาสนามีใจความสำคัญคือ สิ่งที่จะทำให้มนุษย์ถึงสิ่งสูงสุดที่ควรปรารถนา คือ สันติภาพ

พุทธทาสภิกขุได้อธิบายว่า สันติภาพ มาจากคำว่า สันติ กับภาวะ รวมกันเป็นสันติภาวะ หรือ สันติภาพในภาษาไทย สันติแปลว่า ความสงบ ภาวะแปลว่าปรากฏการณ์ สันติภาวะคือภาวะแห่งความสงบ หรือความหมายเชิงเอาประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ก็คือการอยู่กันอย่างสงบสุข นั่นคือสันติภาพ^{๗๔} ถ้ามีสันติภาพจะไม่มีสิ่งที่เป็นสิ่งขัดแย้งหรือวิวาท นอกจากนี้ท่านพุทธทาสเห็นว่าปัญหาสันติภาพขึ้นอยู่กับบุคคลและระบบการปกครอง^{๗๕} เรื่องสันติภาพในระดับการปกครองก็สอดคล้องกับความคิดของโยฮัน กัลตุงเรื่องเสรีภาพ ความเสมอภาคดังที่ได้กล่าวข้างต้น

^{๗๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๖๒-๓๖๖.

^{๗๓} พุทธทาสภิกขุ, **สันติภาพ**, (กรุงเทพฯ: หจก. เพชรประกาย, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐ – ๘๑.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๙.

^{๗๕} ในแง่การปกครองหรือสังคม ท่านพุทธทาสได้เสนอว่าระบบการปกครองที่ก่อให้เกิดสันติภาพ ต้องมีลักษณะดังนี้

๑. มีระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้อง คือธัมมิกสังคมนิยม ที่เป็นระบบเศรษฐกิจที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทำเพื่อส่วนรวม

๒. ระบบการอยู่ร่วมกันระหว่างคนด้อยกับเด่น ร่วมกันทำประโยชน์แก่สังคมมนุษย์ เพราะมีหลักความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ร่วมกัน เป็นธัมมิกสังคมนิยม

๓. ระบบการเมืองที่ถูกต้อง คือระบบที่อยู่อย่างผาสุก โดยไม่ต้องใช้ศาสตรา โดยไม่ต้องใช้อำนาจ ต้องให้คนมีศีลธรรมเป็นสมาชิกของรัฐสภา

๔. ระบบการปกครองที่มีธรรมะเป็นหลัก เป็นธัมมิกประชาธิปไตย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของความขัดแย้งว่า ความขัดแย้ง คือความคิดเห็น ความต้องการที่แตกต่างกัน และสาเหตุของความขัดแย้ง^{๗๖} คือ ๑) ตัณหา (craving) ความอยากทั้งปวง ๒) ภวทิวฐิ ความยึดมั่นในความความเห็นของแต่ละคน ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ๓) อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น และได้ให้ข้อสรุปในการแก้ไขปัญหาระเบิดความขัดแย้ง ไว้ ๖ ประการ^{๗๗} จึงเห็นได้ว่าปัญหาความขัดแย้งนั้น เป็นเรื่องที่แก้ไขได้ ด้วยการปฏิบัติต่อกันด้วยความรักความเมตตา ความเข้าใจในความต่าง ให้เกียรติซึ่งกันและกัน และมีความอดทนอดกลั้น (tolerance) ในส่วนของความรักความเมตตาซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในทุกๆ ศาสนานั้น ถ้ามนุษย์ทุกคนปฏิบัติตามหลักศาสนาตน ตามปณิธาน ๓ ประการที่พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในข้อแรกคือ การทำให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาตน^{๗๘} ความขัดแย้งก็จะไม่เกิด ปัญหา

๕. ระบบศีลธรรมและศาสนา วัฒนธรรม ศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรมนั้นต้องถูกต้องคือเป็นไปเพื่อสันติภาพ

๖. มีการศึกษาถูกต้อง คือถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ คือมีศีลธรรมคู่กับการเรียนสายอาชีพ

๗. ระบบการปกครองของโลก ต้องมีระบบนิเวศวิทยาที่ดี ระบบการเป็นอยู่ทุกแขนง ทุกทิศทาง ทุกระดับที่ถูกต้อง เกิดสันติภาพ ที่ถูกต้องคือไม่เบียดเบียน ได้รับประโยชน์แก่ทุกฝ่าย เมื่อถูกต้องก็จะมีสันติภาพจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗ – ๒๐๕.

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔ - พระพรหมคุณาภรณ์ เป็น สมณศักดิ์ปัจจุบัน.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓-๑๙๓. มีรายละเอียดดังนี้ ๑) ปฏิบัติต่อทิวฐิให้ถูกต้องซึ่งเป็นสาเหตุของความขัดแย้ง และขาดขันติธรรม (tolerance) ซึ่งควรจะมีทำที่และปฏิบัติตามวิธีการแห่งปัญญา คือใช้เหตุผล ๒) ไม่เอาความต่างศาสนามาซ้ำเติมความต่างพวก ปัญหาความขัดแย้งอาจเริ่มจากเรื่องอื่น แล้วเอาความต่างทางศาสนามาเพิ่มเติม ทำให้ปัญหารุนแรงขึ้น ๓) สร้างจิตสำนึกใหม่ในการรวมกลุ่มของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มารวมหมู่รวมพวกแล้ว นำมาซึ่งผลดีคือความสามัคคี ซึ่งเป็นการพัฒนาขั้นต้น การสร้างชุมชนโลกที่ทำให้เกิดสันติสุขได้ มีเมตตาไมตรีที่เชื่อมความสัมพันธ์ให้รวมเป็นชุมชนมนุษยชาติอันเป็นอันหนึ่งเดียวกัน ๔) พัฒนาภาวะจิตใจไร้พรมแดน เมื่อมนุษย์ยังพัฒนา ขยายปัญญาสู่ความเป็นกลาง ไม่เป็นผู้ก่อปัญหา ปัญหาความขัดแย้งจะไม่เกิดขึ้น ๕) ยอมรับความเป็นสากลเสมอกัน คือมีเมตตาอย่างแท้จริงต่อเพื่อนมนุษย์ ๖) มีทำที่อนุรักษ์สัจจะ: ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา ต่อสัจธรรมด้วยปัญญา การที่มนุษย์จะได้รับประโยชน์สูงสุดแท้จริงก็ต่อเมื่อเข้าถึงสัจธรรม การอยู่ด้วยกันด้วยเมตตา ไม่เบียดเบียน ความขัดแย้งก็ไม่เกิด

^{๗๘} ปณิธาน ๓ ประการของท่านพุทธทาสภิกขุคือ ๑. การทำให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ๒. ทำความเข้าใจระหว่างศาสนา และ ๓. ออกจากอำนาจของวัตถุนิยม ท่านคิดขึ้นล้วนแต่ตั้งไว้เพื่อประโยชน์แก่สันติภาพของสากลโลกหรือสากลจักรวาล. อ้างจาก พุทธทาสภิกขุ, **สันติภาพ**, หน้า ๑๕๔.

เล็กหรือปัญหาใหญ่ระดับโลกสามารถแก้ไขได้ และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสร้างสรรค์และสันติสุข

นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ยังได้ให้ความเห็นว่าพุทธศาสนาไม่มีประวัติเรื่องการเบียดเบียน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามุ่งเน้นเรื่องความสงบและสันติ ไม่เคยเกิดปัญหาเรื่องความขัดแย้งทางความคิดเรื่องศาสนาจนกลายเป็นสงครามศาสนาเหมือนศาสนาอื่นใด และเรื่องสันติภาพก็มีมาตั้งแต่พุทธกาลแล้ว และได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “สันตินิยม ที่เป็นถ้อยคำ เพิ่งใช้กันเป็นสามัญเมื่อเริ่มต้นศตวรรษที่ ๒๐ แต่สันตินิยมที่เป็นขบวนการนั้น มีอายุเท่าพระพุทธศาสนา”^{๗๙} และสันติภาพสากล (international peace) หมายถึง สันติภาพซึ่งนำความสงบปลอดภัยและความสุขมาสู่ประชากรของทุกประเทศ^{๘๐}

ส.ศิวัรักษ์ ได้กล่าวว่า “ความขัดแย้งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและก่อให้เกิดความท้าทาย การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งไม่ได้การันตีทางออกเสมอไป ความขัดแย้งก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสีย ทั้งสร้างสรรค์และทำลาย”^{๘๑} โดยที่ ส. ศิวัรักษ์ กล่าวว่า สิ่งที่จะมาทำให้ความขัดแย้งเปลี่ยนมาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ คือ กุศโลบาย (skillful means) ที่ควรจะพัฒนาให้เกิดขึ้นในทุกๆครั้งที่มีความขัดแย้ง ซึ่งผู้วิจัยคิดว่ากุศโลบายหรืออุบายคือหนึ่งในปรัชญาหลักของพุทธศาสนาหายานที่ว่าด้วย มหาอุบาย ในการที่จะดำเนินไปสู่เป้าหมาย การมีอุบายนั้นต้องมีสติและปัญญาที่ได้รับจากประสบการณ์ที่เรียนรู้หรือการฝึกฝนตนเองในบุคคลทั่วไป พระพุทธองค์ทรงเป็นตัวอย่างที่ดีในการใช้อุบายในการสั่งสอนสัตว์เนื่องจากมีมหาปัญญานั้นเอง กรณีตัวอย่างความขัดแย้งเรื่องน้ำในหมู่พระญาติหรือภิกษุโกสัมพี เป็นตัวอย่างได้ว่าไม่มีการสูญเสียเลือดเนื้อระหว่างญาติพี่น้องหรือการแตกกันของสงฆ์ เพราะความเป็น”นักเจรจาไกลเกลี่ย” ของพระพุทธเจ้า^{๘๒} หรือเพราะท่านมีมหาปัญญาและมหาอุบายนั่นเอง ผู้วิจัยเห็นด้วยกับโยธัน กัลตุงและส.ศิวัรักษ์ในเรื่องผลของความ

^{๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, หน้า ๑๖๑.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๕.

^{๘๑} Sulak Sivaraksa, *Seeds of Peace: A Buddhist Vision for Renewing Society*, (Berkeley: Parallax Press, 1992), pp. 87-88.

^{๘๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ผศ. ดร., “พระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกลเกลี่ยคนกลาง”, **พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์**, พิมพ์เนื่องในโอกาส การประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาทางวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๔๙ – ๔๕๖.

ขัดแย้งทำให้เกิดผลดีหรือความสร้างสรรค์ แต่**วิธีการ**ก่อนจะไปเกิดผลดีหรือการสร้างสรรค์นั้น ผู้วิจัยคิดว่าจุดนี้คือสิ่งเปลี่ยนที่สำคัญ และคิดว่า **สติและปัญญา**คือสิ่งนั้น **โดยมีศีลเป็นบาทฐาน** ถ้าไม่มีสติและปัญญากำกับ ความขัดแย้งที่ไม่ผ่านการทำลายหรือผลเสียก่อนไม่มี เช่นคนสองคนมีความคิดขัดแย้งกัน แต่แทนที่จะทะเลาะกันกลับพิจารณาถึงความคิดทั้งสองนั้นแล้วนำมาคิดร่วมกันเกิดเป็นความคิดสร้างสรรค์ใหม่ การเกิดขึ้นประเพณีนี้แสดงว่าทั้งสองมีสติปัญญากำกับแล้วหาประโยชน์ร่วมกันจึงเกิดผลดี แต่ความขัดแย้งส่วนใหญ่ไม่มีสติและปัญญากำกับจึงเป็นการทำลาย การสูญเสียทั้งสิ้น ดังเช่น กรณีของพระเจ้าอโศกมหาราชผู้ที่ใช้ความรุนแรงในการประหัตประหารชีวิตผู้คนด้วยการศึกสงคราม เมื่อเกิดความสลดใจจากการเห็นผู้ที่ล้มตายเป็นอันมาก เกิดสติและปัญญาว่าการกระทำเช่นนี้ไม่ใช่หนทางที่ถูกต้อง และเมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนาได้ใช้หลักธรรมในการปกครองบ้านเมือง จะเห็นได้ว่าก่อนเกิดผลดีหรือการเปลี่ยนแปลงของความขัดแย้งก็ได้เกิดการสูญเสียอย่างมากมาย แต่ต้องผ่านขบวนการคิดการไตร่ตรองในฝ่ายธรรมเสียก่อนจึงจะผ่านจุดเปลี่ยนผ่านนั้น หรือขบวนการเปลี่ยนผ่านเพื่อปลดปล่อยอินเดียจากเมืองขึ้นของอังกฤษ ก็เกิดการสูญเสียของผู้คน มีการใช้กำลังและความรุนแรง แต่คนอีกได้ใช้หลักอหิงสาเป็นหลักในการรณรงค์คัดค้านการปกครองของอังกฤษแม้จะมีการจับกุมหลายครั้งแต่อุดมการณ์ก็ไม่เคยเปลี่ยน จนกระทั่งอินเดียได้รับอิสรภาพและท่านก็ได้กลายเป็นบิดาหรือสัญลักษณ์ของการต่อสู้ด้วยอหิงสธรรม หรือความขัดแย้งในประเทศเวียดนามเกิดสงครามเวียดนามก่อนที่จะรวมประเทศได้ หรือในประเทศไทย ขบวนการประชาธิปไตยในประเทศไทยช่วง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ หรือ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ก็เกิดการสูญเสียก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลง และในปัจจุบันความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ก็ทำให้เกิดความสูญเสียกับประเทศชาติอย่างมาก รวมถึงกรณีความขัดแย้งทางการเมืองในปัจจุบัน เมื่อความคิดเห็นด้านการเมืองที่อ้างว่าต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ก็ต้องแลกมาด้วยความสูญเสียบาดเจ็บล้มตายของประชาชน ผู้วิจัยเห็นว่าความขัดแย้งส่วนมากนำมาซึ่งความสูญเสียและไม่ปรากฏเหตุการณ์ที่ความขัดแย้งจะไม่นำมาซึ่งความสูญเสียนอกจากในพุทธประวัติ ความรุนแรงจะมีแตกต่างกันมาก บ้างน้อยบ้างตามแต่สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ความขัดแย้งจะก่อให้เกิดผลดีหรือสิ่งที่สร้างสรรค์ต้องอาศัยและสติและปัญญากำกับเสมอ ซึ่งก็คือกุศโลบายในทัศนะของส.คิวัชรนั้นเอง

ส. ศิวรักษ์ กล่าวว่า “เหตุเพราะหลักคำสอนเรื่อง “อนิจจัง” ที่ชาวพุทธเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจัง ทุกสิ่งทุกอย่างต้องเปลี่ยนแปลง...เราต้องจำไว้ว่าวิกฤตการณ์ ความเครียด การเข้าใจผิดและความทุกข์ทรมานทั้งหลาย รวมทั้งการแข่งขันและการที่เราแตกต่างกันนั้น เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต”^{๘๓} ในขณะที่โดนัลด์ สวเออร์ (Donald K. Swearer) กล่าวว่า “นอกจากหลักศีลในพระวินัยของพุทธศาสนาเถรวาทจะเป็นสิ่งที่ทำให้เราเรียนรู้วิธีการของการไม่ใช้ความรุนแรงแล้ว คำสอนเรื่อง อนัตตา ยังเป็นปรัชญาหลักของการไม่ใช้ความรุนแรง และอุเบกขา ยังเป็นการแสดงออกที่เราเห็นได้จากการไม่ใช้ความรุนแรง”^{๘๔}

จึงเห็นได้ว่า นักคิดนักวิชาการเห็นความจริงตรงกันว่าความรุนแรงและความขัดแย้งก็ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา เมื่อเห็นสามัญลักษณะ ก็เห็นความเปลี่ยนแปลงในรูปกระแสซึ่งเรียกว่าเห็นการเปลี่ยนแปลงตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ สัมพันธ์กัน อาศัยกันและกัน นั่นเอง เมื่อความรุนแรงอยู่ภายใต้กฎนี้ ความรุนแรงจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ความรุนแรงก็สงบได้ เราเพียงแค่หาเหตุปัจจัยมาทำให้ความรุนแรง ความขัดแย้งเปลี่ยนมาเป็นที่สร้างสรรค์ ความขัดแย้งจึงมีโอกาสแปรเปลี่ยนเป็นความคิดสร้างสรรค์ได้เสมอ

ปัญหาความขัดแย้งใดๆ สำหรับพุทธศาสนิกชนจึงไม่เป็นเรื่องที่รุนแรงจนกลายเป็นสงครามศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นปัญหาที่กินเวลายาวนาน เช่น กรณีที่กลุ่มตาลิบันทำลายพระพุทธรูปแบบบาบียันที่เป็นรูปเคารพสูงสุดของชาวพุทธ ก็ไม่ได้ทำให้พุทธศาสนิกชนทั่วโลกมีปัญหากับชาวมุสลิมหรือประเทศอัฟกานิสถาน หรือพระสงฆ์ในพม่าก็มีแต่เดินประท้วงเรียกร้องรัฐบาลในสิ่งที่

^{๘๓} Sulak Sivaraksa, *Seeds of Peace: A Buddhist Vision for Renewing Society*, pp. 87-88.

^{๘๔} Donald K. Swearer, “Exemplars of Nonviolence in Theravada Buddhism”, *Inner Peace, World Peace Essays on Buddhism and Nonviolence*, edited by Kenneth Kraft, (New York: State University of New York Press, 1992), p. 64.

พระภิกษุสงฆ์เห็นว่าไม่ถูกต้อง แต่ไม่เคยไปทำร้ายผู้อื่นก่อน นอกจากมีแต่ถูกรัฐบาลทหารทำร้าย พระภิกษุเท่านั้น

เมื่อได้ศึกษาเรื่องการไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวแล้วพบว่าผู้นำชาวพุทธและนักวิชาการชาวพุทธมีหลักการความคิดไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งสิ่งที่ Glenn D. Paige^{๘๕} นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยฮาวายได้สรุปไว้ว่าสามารถรวบรวมความคิดหลักว่าสิ่งที่จะช่วยให้โลกปราศจากการทำร้ายประหัตประหารกัน จะมีการเสียเลือดเนื้อหรือไม่ก็ตาม มีอยู่ด้วยกัน ๖ ประการ ดังนี้

๑. การปฏิบัติตามศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา นอกจากการไม่ฆ่าแล้วยังรวมถึงการไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วย

๒. เชื่อเรื่องมนุษย์ทุกคนมีความเป็นพุทธะในตัว มนุษย์ทุกคนจึงมีศักยภาพที่จะหลุดพ้นจากสิ่งที่ไม่ดี เช่นถ้าเชื่อว่ามนุษย์มีความเป็นนักฆ่าในตัว มนุษย์ก็มีสิทธิที่จะหลุดพ้นจากความ เป็นนักฆ่าได้

๓. ศาสนาพุทธได้เสนอวิธีการที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกอยากทำร้ายผู้อื่นคือ การปฏิบัติภาวนา (meditation) เพราะเป็นการศึกษาภายในจิตตนเองและจะเป็นตัวนำทางให้การอยู่ร่วมในสังคมเป็นไปด้วยความสงบสุข

๔. หลักธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาท ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน

๕. หลักธรรมเรื่องอนิจจังและการเปิดใจให้กว้าง การเข้าใจกฎของการเปลี่ยนแปลงจะเปิดใจจะทำให้มองโลกในแง่ดี

๖. ความรักความเมตตา จะเปลี่ยนแปลงความโกรธ ความเกลียด และยุติความรุนแรงได้

สำหรับ โยฮัน กัลตุง^{๘๖} ได้เสนอขบวนการเปลี่ยนผ่านความขัดแย้งที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด โดยกล่าวว่า การสร้างศักยภาพที่จะเปลี่ยนแปลงขับเคลื่อนความขัดแย้งคือการพัฒนา ซึ่งประกอบด้วยการศึกษา การเอาใจเขามาใส่ใจเรา สันติวิธี และความคิดสร้างสรรค์ และด้วยการ

^{๘๕} Glenn D. Paige, “Buddhism and Nonkilling Global Transformation”, *Socially Engaged Buddhism for the New Millennium*, (Bangkok : The Foundation for Children, 1999), pp. 258-259.

^{๘๖} โยฮัน กัลตุง, *การเปลี่ยนแปลงขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี*, เดชา ตั้งสีฟ้า แปล, หน้า ๑๖, ๒๗ – ๕๓.

สานเสวนาซึ่งใช้เป็นเครื่องมือแก้ไขเรื่องความขัดแย้ง นอกจากนี้ฐานคติเรื่องปัจจุสมุปบาทยังเป็นเหตุให้เกิดกระบวนการก้าวข้ามความขัดแย้งด้วย

ขบวนการเปลี่ยนแปลงหรือวิธีการในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งและความรุนแรงนี้ หลักการสำคัญคือ การใช้หลักอหิงสธรรม นักวิชาการตะวันตกเช่นคริสโตเฟอร์ ทิตมัส (Christopher Titmuss)^{๘๗} ผู้ซึ่งเคยบวชเป็นพระภิกษุในประเทศไทยกล่าวว่า เป็นเรื่องศีลธรรมของชาวพุทธที่ไม่ใช้ความรุนแรงในวิถีชีวิตและกับทุกสรรพสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะองค์การ**พุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสันติภาพ (Buddhist Peace Fellowship)** ได้ทำงานที่ยิ่งใหญ่คือการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำไปใช้แก้ไขในทุกๆปัญหา และเห็นว่า การไม่ใช้ความรุนแรงไม่ใช่เพียงการเดินขบวนเรียกร้องสันติภาพเท่านั้น แต่เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ใช้ได้กับสิ่งมีชีวิตทุกชนิด พื้นฐานของชาวพุทธ คือการปฏิบัติภาวนาและปัญญา และกล่าวว่า อหิงสาเป็นสิ่งที่ต้องทำเป็นประจำหรืออยู่ในชีวิตประจำวัน

ดังนั้น ขบวนการเปลี่ยนผ่านที่ทำให้ความขัดแย้งสามารถกลายผลมาเป็นความคิดสร้างสรรค์ นั่นคือ การศึกษา (เรียนรู้) สติ ปัญญา เป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งความสำคัญของพระพุทธศาสนาคือการศึกษา การเรียนรู้นี้ ก็มาจาก ศีล สมาธิ และ ปัญญา หรือ ไตรสิกขา นั่นเอง

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า พัฒนาการแห่งการใช้อหิงสธรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาคือความรุนแรงในสมัยปัจจุบัน คือแนวคิดเรื่องความรักความเมตตาความกรุณาต่อทุกสรรพสิ่ง และความเชื่อมโยงของทุกสรรพสิ่งหรืออหิงสธรรมคือธรรมที่เป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์และสังคมตามหลักไตรสิกขา ซึ่งไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากหลักการเดิมของพุทธศาสนาในยุคต้น เพียงแต่รูปแบบและการนำไปใช้มีความแตกต่างหลากหลายไปตามสถานการณ์ของแต่ละยุคแต่ละสมัยและเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ยกตัวอย่างเช่น การไม่เบียดเบียนในยุคต้นจะครอบคลุมความหมายอย่างกว้างคือด้านกาย ด้านวาจาและด้านใจ ในขณะที่ปัจจุบัน ด้านกายอาจจะรวมถึงด้านกายภาพทุกประเภท เช่นการเดินทาง การอดอาหาร การทำอารยะขัดขืนที่มหาตมา คานธีได้ปฏิบัติ เป็นต้น ด้านวาจาอาจจะรวมถึงการสานเสวนา (Dialogue) หรือการรับฟังอย่างตั้งใจ (Deep Listening) เป็นต้น ส่วนด้านใจแม้จะไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงโดยตรงแต่สิ่งที่ปรากฏมักจะแสดงออกมาทางบุคลิกภาพเช่นความอ่อนโยน ใบหน้าที่ยิ้มแย้มรื่นเริง เป็นต้น และการแสดงออกทุกอย่างต้องเริ่มจากมโนกรรมที่ไม่ต้องการเบียดเบียนผู้อื่นด้วย การปฏิบัติด้าน

^{๘๗} Christopher Titmuss, "Interactivity: Sitting for Peace and standing for Parliament", *The Path of Compassion, Writings on Socially Engaged Buddhism*, edited by Fred Eppsteiner, (Berkeley: Parallax Press, 1985), p.186.

กายภาพมีอีกหลากหลายวิธี เช่นการเดินขบวนก็จะเป็นการเดินอย่างสงบ ไม่ก่อแค้นหรือใช้อาวุธใดๆ ไม่ใช่เสียงเพื่อรบกวน เป็นการแสดงออกถึงพลังของการไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้ใดทั้งทางกายหรือวาจาในการรณรงค์ต่อสู้ การอดอาหารก็เป็นการเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อส่วนรวมด้วยความกรุณาที่เป็นมโนกรรม ยอมตายเพื่อผู้อื่นได้ซึ่งคล้ายกับกรณีของท่านดิช กวาง ดัก กรณีเผาตัวตายเพื่อประท้วงรัฐบาลเวียดนาม หรืออารยะขัดขืนก็เป็นการแสดงออกถึงการไม่เห็นด้วยกับข้อกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม เช่นเรื่องการผูกขาดการผลิตและขายเกลือโดยรัฐบาลอังกฤษซึ่งผลิตจากดินแดนของชาวอินเดียนเอง เรียกเหตุการณ์เดินไปทำเกลือของคานธีซึ่งเป็นแบบอย่างของอารยะขัดขืนครั้งนั้นว่า The Salt March หรือกรณีของการรณรงค์เพื่อสิทธิความเสมอภาคของชาวผิวดำในสหรัฐโดยมาร์ติน ลูเธอร์ คิง ก็ใช้หลักอหิงสธรรมเป็นต้นแบบของการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องเช่นกัน^{๘๘} พัฒนาการของอหิงสธรรมที่มีรูปแบบแตกต่างกันขึ้นเป็นเพราะปัญหาต่างๆ ในโลกปัจจุบันมีความสลับซับซ้อน

ในขณะที่โยฮัน กัลตุงมีความเห็นว่าโครงสร้างของการปกครองสังคมในรูปแบบไร้ระเบียบหรือการกระจายอำนาจเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้สังคมเกิดความเสมอภาค ความเสมอภาคจึงหมายถึงการไม่เบียดเบียนกันในเชิงโครงสร้างนั่นเอง เช่นการเท่าเทียมกันด้านกฎหมาย ความเท่าเทียมกันด้านสิทธิและหน้าที่หรือความเท่าเทียมกันด้านการเสียภาษี^{๘๙} ความเสมอภาคด้านการศึกษาหรือความเสมอภาคของผู้พิการ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่าการเสนอแนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจซึ่งต่อมาก็คือรูปแบบของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีหลักการสำคัญคือสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาค หรือในคำขวัญของประเทศฝรั่งเศสที่ว่า “เสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพ (Liberty, Equality, Fraternity)”^{๙๐} หลักการของพัฒนาการของแนวคิดนี้ก็ได้เปลี่ยนไปจากหลักเดิมในยุคต้นโดยสอดคล้องกับการปกครองของคณะสงฆ์ในพุทธศาสนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในทำนองเดียวกัน การปกครองที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้นำเสนอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องระบบเศรษฐกิจที่ไม่ทำลายธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันเพราะมีความรักความเมตตาต่อกัน ระบบศีลธรรม ศาสนา วัฒนธรรม ต้องเป็นไปเพื่อสันติภาพ การมีสัมมาอาชีพ ทั้งหมดนี้อยู่บนรากฐานของการไม่

^{๘๘}วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์”, (30 November 2009),

< th.wikipedia.org/wiki/มาร์ติน_ลูเธอร์_คิง_จูเนียร์>.

^{๘๙}วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “เสรีภาพ_เสมอภาค_ภราดรภาพ”, (30 November 2009),

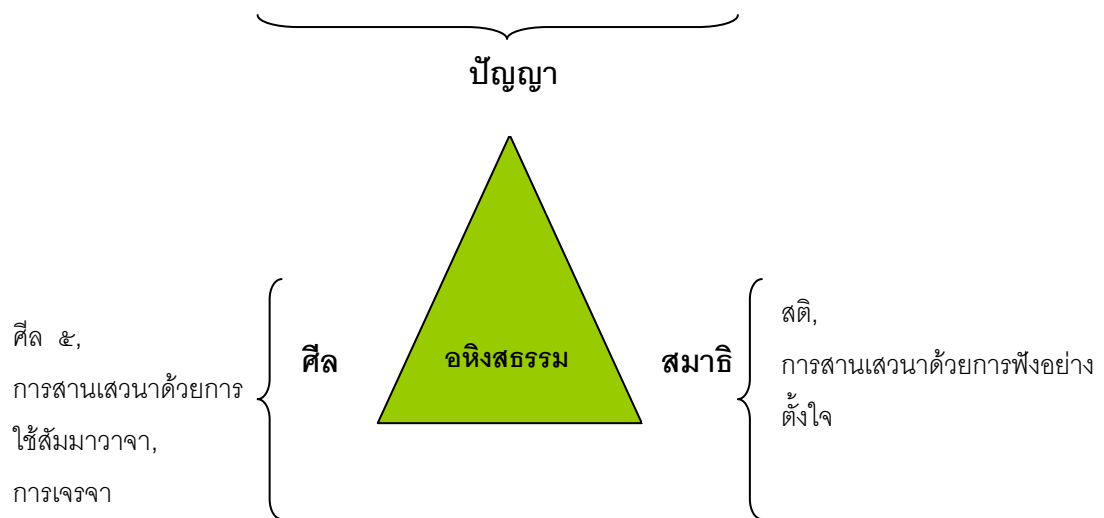
<th.wikipedia.org/wiki/เสรีภาพ_เสมอภาค_ภราดรภาพ>.

^{๙๐}The Free Encyclopedia, “Liberté, égalité, fraternité”, (30 November 2009),

<en.wikipedia.org/wiki/Liberté, égalité, fraternité>.

เบียดเบียนกัน การเข้าใจกัน และสันติสุข อหิงสธรรมจึงพัฒนาไปสู่แนวคิดในทุกะบบไม่ว่า การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และชุมชน จึงสามารถสรุปได้ว่า ในที่สุดผู้วิจัยจึงสรุปหลักอหิงสธรรมเป็นการพัฒนามาจาก ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา หรือ ทางสายกลาง มรรคมีองค์ ๘ ที่ทำให้เกิดสันติภาพ ความสุข ความสงบทั้งในจิตใจตนเองและแผ่กระจายออกไปสู่สังคม ดังนี้

สัมมาทิฐิ, ความเข้าใจในความแตกต่าง, ความเมตตากรุณา, ปฏิจจสมุปปาธ, ภูมิไตรลักษณ์

๒.๔.๑ พัฒนาการแนวคิดเรื่องอหิงสธรรมของทะเลิลามะที่ ๑๔

องค์ทะเลิลามะที่ ๑๔ ผู้นำจิตวิญญาณและผู้นำลัทธิทิเบต เจ้าของรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ เป็นผู้ยึดหลักของการปฏิบัติเรื่องอหิงสธรรม ความรักความเมตตากรุณา อย่างมั่นคง ในการประกาศเกียรติคุณเมื่อเข้ารับรางวัลโนเบลเพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติในการต่อต้านความรุนแรงของท่าน คณะกรรมการได้ประกาศว่า “แนวทางสันติวิธีที่ยึดหลักความอดกลั้นและการเคารพซึ่งกันและกัน เพื่อคงไว้ซึ่งมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพสกนิกรชาวทิเบต”^{๕๐} แสดงให้เห็นว่า หลักการปฏิบัติเรื่องสันติวิธีหรืออหิงสธรรมของท่านได้ทำให้โลกประจักษ์ แม้จะไม่เห็นผลสำเร็จเป็นรูปธรรมในปัจจุบัน (หมายถึงข้อเรียกร้องของท่านจากประเทศจีน) แต่ท่านยังยึดมั่นในอุดมการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง

^{๕๐} ทะเลิลามะและวิกเตอร์ ชาน, ปัญญาญาณแห่งการให้อภัย (The wisdom of Forgiveness), สายพิณ กุลกนกวรรณ แปล, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๙.

แนวคิดเรื่องการไม่เบียดเบียนหรืออหิงสกรรมของทะไลลามะวางอยู่บนพื้นฐานของความกรุณาและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันหรือตามหลักอทิปปัจจยตา จากการบรรยายธรรมที่เซ็นทรัลปาร์ค สหรัฐอเมริกา ท่านได้กล่าวว่า “เราต้องพยายามทำทุกอย่างเพื่อเผยแผ่ความรักในเพื่อนมนุษย์ ขณะที่เราต่อต้านสงครามและความรุนแรง เราจักต้องชี้ให้เห็นว่ามีทางเลือกอื่นนั่นคืออหิงสา จงมองมวลมนุษยชาติเป็นหนึ่ง ความจริง ณ วันนี้โลกได้หลอมรวมประหนึ่งร่างเดียว เมื่อเกิดอะไรขึ้นแม้ในที่ห่างไกล ผลพวงย่อมสะท้อนมาถึงชุมชนของท่าน หายนภัยของเพื่อนบ้านหรือแม้ศัตรู ที่สุดแล้วย่อมเป็นความหายนะของท่านด้วย อนาคตของเราท่านล้วนขึ้นกับสันติสุขของโลก”^{๕๒} หรือที่ท่านกล่าวว่า “การฝึกปฏิบัติเรื่องอหิงสา ไม่ได้ใช้กับสิ่งมีชีวิตเช่นมนุษย์เท่านั้น แต่มันใช้กับทุกสรรพสิ่งที่มีการรับรู้และสิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่มีจิตใจ”^{๕๓}

ทะไลลามะได้ให้ทัศนะเรื่องความขัดแย้งไว้ว่า วิธีป้องกันความขัดแย้งที่ดีที่สุดคือ การข่มอารมณ์ ความขัดแย้ง ความแตกต่างย่อมมีอยู่เป็นธรรมดาของโลก เราควรหันมาใช้ความแตกต่างนี้ในทางที่ยังประโยชน์ แปรความคิดต่างทัศนะให้เป็นพลังและช่วยกันลดความรุนแรง มิใช่ด้วยการกำลังแต่ด้วยความตระหนักรู้และการเคารพซึ่งกันและกัน ผ่านการพูดคุย รับฟังทุกข์สุขของผู้อื่น และแลกเปลี่ยนทุกข์สุขของตน^{๕๔}

นอกจากนี้ ท่านยังให้ความสำคัญ ให้ความสนใจและตระหนักถึงภัยอันใหญ่หลวงที่โลกมนุษย์กำลังเผชิญ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความขัดแย้ง สงคราม สิ่งแวดล้อม ทุกครั้งที่ได้เดินทางเพื่อไปปาฐกถา พระองค์จะนำเสนอหลักการที่สำคัญคือเรื่องของความรัก ความเมตตากรุณา ซึ่งเป็นองค์ธรรมที่เป็นคู่ตรงข้ามของความพยาบาทและความเบียดเบียนหรือการนำเสนอเรื่องอหิงสกรรมในการแก้ไขปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นเสมอ ดังที่ท่านได้กล่าวในที่ประชุมสหประชาชาติว่า “โลกทุกวันนี้เปลี่ยนแปลงไปและมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมากขึ้น ทุกๆวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันจนกระทบกันในระดับโลก เราจึงต้องสร้างจิตสำนึกในเรื่องความ

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๓} H.H .The Fourteenth Dalai lama, “Universal Responsibility and the Environment”, *My Tibet*, Photographs and Introduction by Galen Rowell, (London: Thames and Hudson Ltd., 1990), pp. 79-80).

^{๕๔} ทะไลลามะและวิกเตอร์ ชาน, *ปัญญาญาณแห่งการให้อภัย (The wisdom of Forgiveness)*, สายพิน กุลกนกวรรณ แปล, หน้า ๕๕.

รับผิดชอบสากล และสร้างสิ่งนั้นให้เกิดขึ้นในใจเรา ความรับผิดชอบสากลสร้างอยู่บนพื้นฐานของ ความเมตตากรุณาและความรัก”^{๘๕}

สำหรับเรื่องสงคราม พระองค์ได้กล่าวว่า “การทำสงครามมีแต่จะทำให้เกิดความทุกข์ และความเสียหาย ความโกรธและความเกลียดไม่สามารถแก้ไขปัญหา(ความขัดแย้ง)ได้ ในทางกลับกัน ความรัก การยอมรับความคิดเห็นผู้อื่น ความอดทน ไม่เพียงแต่จะทำให้เราพบกับความสงบเท่านั้น แต่ทำให้ความโกรธของผู้อื่นลดลงได้ ปัญหาของโลกต้องแก้ด้วยความรักความเมตตา และความกรุณาอย่างแท้จริง”^{๘๖} เมื่อท่านไปปาฐกถาที่มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด เรื่อง The Heart of Nonviolence ได้กล่าวว่า “โลกทั้งผองเป็นครอบครัวเดียวกันหรือเป็นหนึ่งเดียวกัน การทำลายส่วนใดส่วนหนึ่งของโลกก็เหมือนกับการทำลายตัวเอง”^{๘๗} ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดดังกล่าวตรงกับพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่นด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยจิตเมตตา ด้วยความเอ็นดู ชื่อว่ารักษาดน”^{๘๘} เพราะการมุ่งทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่น ก็เป็นการทำลายสันติในใจเรานั่นเอง

สิ่งแรกที่พระองค์ปฏิบัติทุกเช้าคือการสวดมนต์และอาราธนาพระพุทเจ้าและคำสอนเรื่องการอุทิศจิตและหลักปัจเจกการ นั่นคือการหมายรู้ในทุกข์สุขของผู้อื่นและการหยั่งเห็นถึงเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกัน”^{๘๙}

องค์ทะไลลามะได้พยายามต่อสู้เรื่องปัญหาจีนกับทิเบต โดยที่ท่านยังยืนยันว่า “ทางสายกลาง (The Middle Way)” และหลักอหิงสาเท่านั้นที่ท่านจะดำเนินการ แม้ผลที่ต้องการดูไม่มีที่ท่าว่าจะได้รับการตอบสนองหรือไม่ได้รับชัยชนะหรืออาจจะไม่ได้เห็นในช่วงชีวิตของพระองค์ ซึ่งท่านเองได้กล่าวในที่ประชุมที่ธรรมศาลาเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๑ เพื่อเตือน “ชาวทิเบตให้

^{๘๕} The Dalai Lama, “Universal Responsibility and the Inner Environment”, (6 June 1992), <<http://www.dalailama.com/page.85.htm>>.

^{๘๖} The Dalai Lama, “Hope for the Future”, *Engaged Buddhist Reader*, edited by Arnold Kotler, pp. 249-252.

^{๘๗} The Dalai Lama, “The Heart of Nonviolence”, (9 November 2005), <<http://news-service.stanford.edu/news/2005/november9/dalai-110905.html>>.

^{๘๘} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒.

^{๘๙} ทะไลลามะและวิกเตอร์ ชาน, *ปัญญาญาณแห่งการให้อภัย (The wisdom of Forgiveness)*, สายพิน กุลกนกวรรณ แปล, หน้า ๓๗.

ระมัดระวังกับปฏิกิริยาที่มีต่อจีน (เช่น ไม่ควรใช้ความรุนแรง) ในระยะเวลา ๒๐ ปีข้างหน้า เพราะมันจะยิ่งทำให้สถานการณ์เลวร้ายลง”^{๑๐๐} (แสดงว่าท่านอาจไม่เห็นชัยชนะในช่วง ๒๐ ปีนี้ – ผู้วิจัย) แต่โชคชะตาของชาวทิเบตก็ทำให้โลกได้รู้จักพุทธศาสนาวัชรยาน ได้รู้จักถึงความอดทนและหลักอหิงสธรรมที่ชาวทิเบตปฏิบัติ และโลกได้เรียนรู้พระพุทธรศาสนามากขึ้น ทำให้พุทธศาสนาแบบทิเบตได้ไปเจริญงอกงามในสหรัฐอเมริกาและในประเทศตะวันตกอื่นๆอย่างมาก การต่อสู้ของชาวทิเบตทำให้ได้รับความเห็นใจจากผู้นำโลกหลายคนและผู้มีชื่อเสียงอีกจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้ทำให้จีนไม่สามารถทำร้ายทิเบตได้มากไปกว่านี้ และเป็นการจุดประกายให้เกิดการต่อสู้ด้วยอหิงสความรัก ความเมตตา และความอดทน ของชาวโลกต่อความอยุติธรรมทั้งหลาย

สำหรับชาวทิเบต ทุกวันนี้ยังคงเผชิญกับความรุนแรงที่ดำเนินต่อเนื่องยาวนานมา มากกว่าสี่สิบปีจากการที่จีนเข้าไปครอบครองดินแดน ได้ฆ่าพระภิกษุและประชาชนเป็นจำนวนหลายแสนคน ทั้งกลืนกินวัฒนธรรม ภาษา และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมอีกด้วย การอพยพชาวฮั่นและชาวจีนอื่นๆที่รัฐบาลจีนสนับสนุนให้ไปตั้งถิ่นฐานในทิเบต เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง เพราะมีการพัฒนาจากอุตสาหกรรมและการค้า กลายเป็นความรุนแรงที่เกิดกับชาวทิเบต แม้องค์ทะไลลามะผู้นำพลัดถิ่นชาวทิเบต จะได้เดินสายปาฐกถาไปทั่วโลกเรื่องการยุติความรุนแรงในทุกรูปแบบในทิเบต ก็ไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ของทิเบตดีขึ้น ถึงกระนั้นก็ตาม องค์ทะไลลามะเมื่อครั้งหนีออกจากจีนใหม่ๆ ได้เขียนโคลงเรื่องการไม่ใช้ความรุนแรง^{๑๐๑} และได้แสดงความเป็นพระโพธิสัตว์ โดยได้สวดมนต์ให้กับชาวจีนว่า ศัตรูผู้ใช้ความรุนแรง ก็มีค่าพอที่จะได้รับความเมตตา และไม่ต่อว่ากับโชคชะตาหรือคนอื่นๆหรือสาเหตุอื่นๆ ที่ทำให้จีนมารุกรานทิเบต

จากแนวคิดที่ท่านนำเสนอ จะพบว่าความกรุณาหรืออหิงสธรรมรวมเข้ากับหลักอิทัปปัจจยตาทำให้เกิดแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบสากล (Universal Responsibility) ซึ่งหมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ทุกคนพึงปฏิบัติ ไม่ว่าเชื้อชาติใด ศาสนาใด ต้องดูแลรับผิดชอบ สิ่งต่างๆบนโลกใบนี้ ทั้งในเรื่องมนุษยต่อมนุษย มนุษย์ต่อสังคม ต่อเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สิ่งแวดล้อม ปัญหาการก่อการร้าย สงคราม ความยากจน เป็นต้น ด้วยความรัก ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อต่อกัน เพื่อให้พวกเราทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบและสันติ

^{๑๐๐}BBC, “Dalai Lama urges Chinese contacts”, (23 November 2008), <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/7744399.stm>>.

^{๑๐๑}Robert A.F. Thurman, “Tibet and the Monastic Army of Peace”, *Inner Peace, World Peace Essays on Buddhism and Nonviolence*, edited by Kenneth Kraft, (New York: State University of New York Press, 1992), p. 89.

จากแนวคิดที่ท่านนำเสนอในที่ต่างๆ ได้กล่าวแล้วข้างต้น ทำให้เห็นพัฒนาการของแนวคิดเรื่องอหิงสธรรมของทะเลลามาที่ได้ปรับเปลี่ยนให้เห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น คือนอกจากการไม่เบียดเบียนดังความหมายเดิมในยุคต้นแล้ว ยังรวมไปถึงการปฏิบัติต่อกันในเชิงเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ความยากจน และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าแกนหลักของคำสอนเรื่องการไม่เบียดเบียนไม่ว่าทางกาย ทางวาจาหรือทางใจก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว วิธีการหรือรูปแบบที่ท่านนำมาใช้ เราจะไม่เห็นวิธีการเดินขบวน การอดอาหาร หรือการมุ่งทำลายล้าง แต่สิ่งที่ท่านทะเลลามาดำเนินมาตลอดเวลาที่สิบปีคือการเรียกร้องด้วยการเจรจาหรือขอให้เปิดการเจรจา ถึงแม้การเดินสายปาฐกถาทั่วโลกก็เป็นเพียงการแสดงธรรมหรือนำเสนอวิธีแก้ไขปัญหาในระบบโลก เราจะไม่เคยได้ยินท่านกล่าวโจมตีจีนในเรื่องของทิเบตต่างๆ ที่ปัญหาเรื่องดินแดนเป็นปัญหานักที่สุดในชีวิตสำหรับผู้ปกครองที่ผลักดันหรือไม่มีดินแดนให้ปกครอง

๒.๔.๒ พัฒนาการแนวคิดเรื่องอหิงสธรรมของติช นัท ฮันห์

ติช นัท ฮันห์ ผู้ได้รับการเสนอชื่อเข้าชิงรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอีกท่านหนึ่งที่ทรงคุณค่าต่อผู้และแสดงเทศนาธรรมเรื่องการดำเนินชีวิตตามหลักอหิงสธรรม เป็นผู้มีอิทธิพลอย่างสูงต่อแนวคิดขององค์กร Buddhist Peace Fellowship ซึ่งถือหลักการปฏิบัติตามวิถีเช่นเดียวกับท่าน ท่านได้กล่าวไว้ว่า “อหิงสาไม่ใช่หลักความเชื่อทางศาสนา (dogma) แต่เป็นกระบวนการ (process)”^{๑๐๒} นั้นหมายความว่า อหิงสธรรมไม่ใช่เป็นเพียงทฤษฎีหรือแนวคิดเท่านั้นแต่ต้องนำมาปฏิบัติด้วย

ประสบการณ์เรื่องความรุนแรงของติช นัท ฮันห์ มาจากสงครามเวียดนามกับฝรั่งเศส และสงครามกลางเมืองของเวียดนาม (หรือกับสหรัฐอเมริกา) การเผาตัวตายของพระภิกษุเพื่อประท้วงรัฐบาลกลายเป็นเรื่องที่ทำให้ชาวเวียดนามและชาวโลกต้องจดจำไปตลอดกาล ซึ่งท่านเห็นว่า เรื่องการเผาตัวตายนี้เป็นวิธีการที่จะยืนหยัดต่อสู้กับความรุนแรงที่รัฐบาลได้ทำกับพระภิกษุอย่างกล้าหาญ เป็นการใช้พลังเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ท่านกล่าวว่าการแสดงออกเพื่อสันติภาพทุกครั้งต้องมีใครสักคนแสดงความกล้าหาญที่ต้องเผชิญกับความรุนแรงเพื่อกระตุ้นให้เกิดความรัก เป็นความรักและความเสียสละเหมือนการถูกตรึงบนไม้กางเขนของพระเยซู ที่ผู้เสียสละชีวิตไม่ได้กระทำด้วยความรุนแรง และความตายไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวเพราะเขาเหล่านั้นต้องการแสดงให้ผู้ที่ไม่เข้าใจได้เปลี่ยนแปลงนโยบาย และการกระทำนั้นไม่ได้เป็นการขัดแย้ง

^{๑๐๒}Thich Nhat Hanh, “Love in Action”, *Engaged Buddhist Reader*, edited by Arnold Kotler, p. 57.

ระหว่างตัวบุคคล แม้จะเป็นการกระทำด้วยความรุนแรงในสายตาชาวโลก แต่สำหรับท่านเห็นว่า นี่เป็นเพียงอีกหนึ่งวิธีของการใช้อหิงสธรรม เหมือนกับวิธีการอดอาหารประท้วง การโกนหัว หรือการบอยคอต ที่เรียกว่า อารยะขัดขืน (Civil Disobedience)

ในขณะที่ Sallie B. King^{๑๐๓} ไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายของ ดิซ นัท ฮันท์ ว่าการเผาตัวตายของพระภิกษุเป็นการแสดงออกแบบอหิงสา แต่เป็นวิธีการของความรุนแรงมากกว่า แม้วิธีการนี้จะเป็นวิธีที่ใช้อธิบายเรื่องพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ แต่ขัดกับหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนาที่ห้ามมีการฆ่า และเป็นหลักสำคัญในศีล

ทำไมดิซ นัท ฮันท์ เห็นว่า การเรียกร้องบางสิ่งบางอย่างที่คิดว่าไม่ได้รับความยุติธรรม ด้วยการกระทำที่รุนแรงเช่นการทำลายชีวิตนี้เป็นวิธีการหนึ่งของอหิงสธรรม ผู้วิจัยเห็นว่ากรณีพระภิกษุดิซ กวาง ดึก (Thich Quang Duc) อายุ ๗๒ ปีนั้น ท่านอยู่ในสถานการณ์ที่ได้รับการบีบคั้นจากรัฐบาลอย่างมากและไม่สามารถรับเอาการกระทำที่รัฐบาลได้ย่ำยีพระพุทธศาสนารวมทั้งการย่ำยีต่อพุทธศาสนิกชนชาวเวียดนามได้ การกระทำเช่นนี้ถ้าใครไม่เคยเจออาจจะไม่รู้สึกลงถึงความทุกข์และการบีบคั้นของหัวใจอย่างมาก อาจเปรียบเทียบกับความรู้สึกของคนที่กำลังสูญเสียบิดาที่ถูกทำร้ายต่อหน้าต่อตา มันเป็นความรู้สึกที่ถูกบีบคั้นอย่างที่สุด วิธีการที่จะทำให้ฝ่ายตรงข้ามรับรู้ว่าคุณไม่สามารถยอมรับได้อีกต่อไปแล้ว จึงเป็นการแสดงออกที่สุดขั้ว และเป็นการเสียสละตนเองซึ่งมีนัยว่า ถ้าจะทำลายสิ่งที่เคารพและรักอย่างสูงสุดก็เอาชีวิตไปได้เลย หรือทำนอง “สละชีพเพื่อชาติ” และที่สำคัญในหลักของพระโพธิสัตว์ การยอมเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น หมายถึงมหากรุณา ท่านดิซ นัท ฮันท์ ตีความว่า การที่ท่านทำลายตนเองโดยมีมโนธรรมสูงสุดคือเพื่อปกป้องและถวายเป็นพุทธบูชา นั่นไม่ใช่การฆ่าตัวตายและไม่ได้ไปทำร้ายผู้อื่น แต่เป็นการเสียสละชีวิตเยี่ยงพระโพธิสัตว์ เป็นมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ มหากรุณาหรือกรุณาก็คืออหิงสาหรือการไม่เบียดเบียนนั่นเอง

จะพบว่า ท่านดิซ นัท ฮันท์ ได้ตีความอหิงสธรรมในกรณีนี้ในบริบทของ “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Social Engaged Buddhism Interpretation)”^{๑๐๔} ว่าการกระทำเช่นนี้

^{๑๐๓} Sallie B. King, “They Who Burn Themselves for Peace: Buddhists self-Immolation”, *Socially Engaged Buddhism for the New Millennium*, (Bangkok : The Foundation for Children, 1999), pp. 283-295.

^{๑๐๔} หิมาพรพรณ รักแตงาม, “การศึกษาวិเคราะห์การตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของดิซ นัท ฮันท์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรศษญับัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๖.

ทำเพื่อเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกและเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม และท่านไม่คิดว่าเป็นการเสียสละชีวิต แต่เป็นการกระทำด้วยความรัก และเป็นการกระทำอย่างธรรมชาติ ประดุจการหายใจ^{๑๐๕} ท่านถือว่าการรับผิดชอบต่อชุมชน การตีความแบบพุทธศาสนาเพื่อสังคมก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการตีความแบบอทิภาวะที่หิมพรรณ รักแตงามได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ และตามที่ท่านติช นัท ฮันห์ได้อธิบายเรื่องความเป็นอนิจจังและปัจจุสมุปบาท จากวัชรสูตร (The Diamond Sutra) ว่าเป็นเหตุให้เกิดการกระทำเพื่อสันติภาพ (peacemaking)^{๑๐๖} และเพราะความเข้าใจในเรื่อง”ปัจจุภาวะ (Interbeing)” หรือ “ธรรมชาติที่อิงอาศัยกัน” และ หลัก “อนิจจัง (Impermanence)” ทำให้พุทธศาสนิกชนปล่อยวางคลายความยึดมั่นที่เป็นเหตุแห่งความขัดแย้งโดยรวมได้ง่ายและเข้าใจในเรื่องที่ทุกสิ่งทุกอย่างว่ามีความสัมพันธ์กันตามหลักปัจจุสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยา

ดังนั้น อหิงสธรรมได้เกิดพัฒนาการ ความหมายและการตีความทั้งในแง่ของพุทธศาสนาแบบมหายาน แบบโพธิสัตว์ ที่ไม่ได้เห็นว่าการกระทำที่ทำลายตนเองเป็นการเบียดเบียนตนแต่เป็นการกระทำด้วยจิตวิญญาณที่เสียสละและเป็นธรรมดาของผู้มีจิตของพระโพธิสัตว์ ที่ยากจะเข้าใจสำหรับคนทั่วไป

แต่ถ้าขณะที่ท่านติช กวาง ดิ๊ก กำลังเผาตัวเองเพราะมีโมหะครอบงำ กล่าวคือ การรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ ความรู้สึกถึงการสูญเสียสิ่งที่รักและเคารพเช่นพระพุทธรูป การกระทำเช่นนั้นก็ถือว่ามีโมหะจิตครอบงำ ซึ่งผิดหลักของพุทธศาสนาดังที่ เซลลี คิง ให้เหตุผล แต่เราซึ่งเป็นผู้รับรู้ข่าวสารอยู่ภายนอก ไม่อาจเข้าใจสภาวะจิตใจของท่านติช กวาง ดิ๊กขณะนั้นได้ จึงไม่อาจตัดสินได้ว่าการกระทำเช่นนั้นจิตของท่านขณะนั้นเป็นเช่นไร ท่านติช กวาง ดิ๊กเท่านั้นที่รู้ใจตนเอง และอย่างที่บางท่านกล่าวว่า “จิตของพระโพธิสัตว์ ยากที่จะเข้าใจ”

อย่างไรก็ตามในบทความของท่าน ติช นัท ฮันห์ เรื่อง Please Call Me by My True Names ได้อธิบายเรื่องการใช้ความรุนแรงโดยเฉพาะการฆ่าหรือทำลายชีวิตว่า “ถ้าคุณคิดว่าความรุนแรงบางครั้งเป็นสิ่งที่จำเป็น อาตมาคิดว่าคุณต้องเรียนรู้เรื่องการตระหนักรู้มากขึ้นและ

^{๑๐๕} Nhat Hanh, Thich and Daniel Berrigim, *The Raft Is Not the Shore*, (New York: Orbis Book, 2001), pp.64-65 อ้างจาก เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๐.

^{๑๐๖} Patricia Hunt-Perry and Lyn Fine, “All Buddhism Is Engaged : Thich Nhat Hanh and The Order of Interbeing,” *Engaged Buddhism in the West*, Christopher S. Queen (ed.), pp. 52-53.

ต้องการความรักมากกว่านี้แล้ว”^{๑๐๗} แสดงว่า ตัวท่านเองไม่เห็นด้วยกับการใช้ความรุนแรง โดยเฉพาะเรื่องการฆ่าตัวตาย ซึ่งท่านได้แยกแยะสิ่งที่เกิดขึ้นว่า การฆ่าตัวตายชนิดนี้หมายถึงการมีโมหะจิตครอบงำ เพราะท่านกล่าวต่ออีกว่า ถ้าเรามีทั้งการตระหนักรู้และความรักแล้ว เราจะเปลี่ยนการต่อสู้ด้วยวิธีอื่นซึ่งไม่ใช่ความรุนแรง ท่านกล่าวว่า “อหิงสธรรมไม่ใช่เรื่องความเชื่อ แต่เป็นวิถีชีวิต เป็นการตระหนักรู้เพื่อให้เกิดการเห็นความจริงหรือสัจธรรม และตระหนักรู้เพื่อทำให้เกิดการอยู่กับภาวะแห่งปัญญาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้น ท่านติช นัท ฮันห์จึงเห็นว่าหลักอหิงสาในกรณีของพระภิกษุ Thich Quang Duc เกิดในเชิงปรมัตถธรรม ส่วนความเห็นเรื่องอหิงสาคือกรณีอื่นๆ เป็นหลักอหิงสาตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจหรือเชิงบัญญัติ เป็นสองกรณี และกล่าวว่าความรักความเมตตาคือพื้นฐานของอหิงสธรรม เพราะ “สาระสำคัญของอหิงสธรรมคือความรัก”^{๑๐๘}

ติช นัท ฮันห์ กล่าวว่า “จิตที่มีความรักจะนำมาซึ่งความสงบสันติ ความร่าเริง และความสุข ให้กับตัวเราเองและผู้อื่น การเฝ้าสังเกตอย่างมีสติ จะเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงต้นไม้แห่งความเข้าใจ...จิตแห่งรักจักไม่จำเป็นต้องเป็นเพียงภาพจินตนาการ แต่เป็นแหล่งพลังที่ส่งผลต่อโลกอย่างแท้จริง”^{๑๐๙}

นอกจากนี้ติช นัท ฮันห์ ยังให้ความสำคัญกับการภาวนาเป็นอย่างมาก และเห็นว่าสันติต้องเริ่มจากภายใน จึงเน้นเรื่องการปฏิบัติภาวนา โดยเฉพาะเรื่องการฝึกอบรมสติ โดยท่านเห็นว่าการฝึกอบรมสติทั้งการรับศีล ๕ หรือศีล ๑๔ ของคณะเถียบหิน เป็นการฝึกปฏิบัติ ทั้งทางกาย วาจาและทางใจ การฝึกปฏิบัติทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องอหิงสภาวะ เกิดมื่อหิงสธรรม และการไม่เหยียดหยามกัน และสามารถนำมาสู่การปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้^{๑๑๐}

^{๑๐๗} Thich Nhat Hanh, “Please Call Me by My True Names”, *The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism*, edited by Fred Eppsteiner, p. 38.

^{๑๐๘} Thich Nhat Hanh, “Love in Action”, *Engaged Buddhist Reader*, edited by Arnold Kotler, p. 57.

^{๑๐๙} ติช นัท ฮันห์, **สันติภาพทุกอย่างก้าว Peace Is Very Step**, ประชา หุตานุวัตร สุภาพร พงศ์พฤกษ์ แปล, ชีระยุทธ ดาวจันทิก บรรณาธิการแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๘๔ – ๘๕.

^{๑๑๐} Annabel Laity, “The Heart of Practices”, *Thich Nhat Hanh : Essential Writings*, (New York: Orbis Book, 2001), p. 147 – 148 อ้างใน นิคมพรณ รักแตงาม, ติช นัท ฮันห์: ว่าด้วยพหุนิยมทางศาสนา, **สารนิพนธ์พุทธศาสนตรุษวิบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏวราวุฒวิทยา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

โดยสรุป ท่านติช นัท ฮันห์ เห็นว่าพระพุทธรศาสนาชนเข้าใจเรื่อง อนิจจัง และหลักปัจจุสมุปบาท จึงทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงและมีปัญญาแยกแยะปัญหาและแก้ไขได้ ท่านได้ใช้แนวทางแห่งสติ และตามคูจิต ที่จัดว่าแนวทางนี้เป็น “Mindfulness-based Oneness” เพราะมีการฝึกสติและสมาธิเพื่อการหยั่งรู้ถึงปัจจุภาวะ...และไม่มีศาสนาหรือคำสอนใดใดๆที่แยกออก แต่เพราะความเป็น Oneness”^{๑๑๑} จึงทำให้โลกนี้เกิดสันติภาพได้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในเรื่องพัฒนาการของอหิงสธรรมจะพบว่าคำสอนเรื่องอหิงสธรรม มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป ในยุคแรกๆ ที่คำสอนเรื่องอหิงสาหรืออหิงสธรรมโดยเฉพาะที่ปรากฏในพระพุทธรศาสนาจะเป็นลักษณะของการกระทำจากภายในหรือที่เรียกว่า active เพราะถ้าเราสามารถฝึกปฏิบัติให้เกิดอหิงสธรรมในใจได้ ปัญหาที่จะเกิดขึ้นอันเนื่องจากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งรอบตัวไม่ว่าจะบุคคล สัตว์ ต้นไม้ สิ่งแวดล้อมอื่นๆ ก็จะลดน้อยลงหรือถ้ากล่าวในเชิงอุดมคติคือไม่มีปัญหาเลย สังคมจึงดำรงอยู่เป็นปกติ ความรักความเมตตาต่อกัน ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ก็ช่วยให้ผู้อื่นอยู่เป็นสุขด้วยเช่นกัน เช่น มีคนตกน้ำและว่ายน้ำไม่เป็น ได้ร้องขอความช่วยเหลือ ขณะนั้นมีคนเดินผ่านมา เมื่อเห็นคนตกน้ำ ก็เกิดจิตเมตตาปรารถนาจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์ จึงกระโดดน้ำลงไปช่วยชีวิต กล่าวได้ว่าชายผู้นั้นมีจิตที่ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทำร้ายผู้อื่น (ในที่นี้คือทางอ้อม) จึงช่วยเหลือ แต่ถ้าเป็นผู้มีจิตที่เป็นอหิงสาหรือชอบเบียดเบียนผู้อื่น ก็จะเดินผ่านไปเหมือนไม่เกิดอะไรขึ้น การเห็นผู้อื่นเดือดร้อนและไม่เข้าไปช่วยเหลือ ถ้าคนนั้นเสียชีวิตก็จัดว่าเป็นการทำร้ายผู้อื่นทางอ้อมแม้ว่าเราจะไม่ได้ฆ่าเขาก็ตาม ดังนั้นความกรุณาจึงมีนัยเดียวกันกับอหิงสาดังนี้ ซึ่งอหิงสาเป็นการคิดในใจแต่กรุณาจะแสดงออกในการกระทำ

ส่วนอหิงสธรรมในยุคปัจจุบันเป็นการปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการตั้งรับหรือ passive กล่าวคือเมื่อมีปัญหาความขัดแย้ง ความรุนแรงโดยเฉพาะปัญหาทางการเมือง อหิงสธรรมจะถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหา เป็นวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี แต่มีเพียง ๓ ท่านที่โดดเด่นเท่านั้นที่ท่านมีทั้งการแสดงออกจากภายในและการตั้งรับ ก็คือ มหาตมา คานธี องค์ทะไลลามะที่ ๑๔ และท่านติช นัท ฮันห์ กล่าวคือท่านทั้งสามมีทั้งการภาวนาปฏิบัติในใจและยังแสดงออกถึงการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองด้วย

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๗.